

VJERSKE KONVERZIJE U BOSNI I HERCEGOVINI S KRAJA 19. I POČETKOM 20. STOLJEĆA U SVJETLU NEPOZNATOG ARHIVSKOG GRADIVA*

Zlatko KUDELIC, Zagreb

Autor analizira vjersku politiku austrougarskih vlasti u Bosni i Hercegovini na primjeru triju konverzija na katoličanstvo. Prikazuje dosadašnje historiografske rezultate i iznosi nove zaključke na temelju uglavnom nekorištenog arhivskoga gradiva.

KLJUČNE RIJEČI: *Bosna i Hercegovina, Austro-Ugarska Monarhija, islam, katolicizam, pravoslavlje, Katolička crkva, Srpska pravoslavna crkva, konverzije, Josip Stadler, historiografija*

1. Uvod

Jedna od kontroverznijih tema historiografije o vjerskoj i crkvenoj politici austougarskih vlasti u Bosni i Hercegovini (dalje: BiH) jest pitanje konverzija na katolicizam, usko povezano s raspravama o ciljevima austrougarske politike u BiH i sredstvima kojima su trebali biti ostvareni, o kojima autori iznose vrlo različite ocjene. Konverzije na katoličanstvo tijekom austougarske vladavine u BiH izravno su bile povezane s političkim i crkvenim djelovanjem vrhbosanskog nadbiskupa Josipa Stadlera,¹ o kojem je historiografija iznosila vrlo kontradiktorne zaključke. Oni se kreću od optužaba za provođenje konverzija i Stadlerova

* Ovaj rad napisan je u sklopu znanstvenog projekta »Katolicizam, islam i pravoslavlje u identitetskim procesima u Bosni i Hercegovini«, koji se provodi uz potporu Ministarstva znanosti, obrazovanja i športa Republike Hrvatske. Šifra projekta: 019–0190612–0599.

¹ Josip Stadler (1843.–1918.) bio je vrhbosanski nadbiskup od 1882. do 1918. godine. Opširnije o ovoj temi: Luka ĐAKOVIĆ, *Političke organizacije bosanskohercegovačkih katolika Hrvata (I. dio: Do otvaranja sabora 1910.)*, Zagreb, 1985.; Tomo VUKŠIĆ, *Međusobni odnosi između katolika i pravoslavaca u Bosni i Hercegovini (1878.–1903.): Povijesno-teološki prikaz*, Mostar, 1994.; Petar VRANKIĆ, *Religion und Politik in Bosnien und Herzegowina (1878–1918)*, Paderborn, 1998.; Zoran GRIJAK, *Politička djelatnost vrhbosanskog nadbiskupa Josipa Stadlera*, Zagreb, 2001., str. 13–28, 80–90, 101–114, 243–257; Zoran GRIJAK, »Benjamin Kallay i vrhbosanski nadbiskup Josip Stadler. Problemi katolicizma u Bosni i Hercegovini« *Prilozi*, sv. 33., Sarajevo, 2004., 101–134; Zoran GRIJAK, »Problem konverzija na katolicizam u Bosni i Hercegovini u austrougarskom razdoblju u svjetlu neobjavljenih arhivskih izvora«, u: *Humanitas et litterae. Zbornik u čast Franje Šanjeka*, Zagreb, 2009., str. 545, 559–560.

prozivanja za njihovo poticanje u starijoj historiografiji i nekim novijim radovima² do teze da je muslimanski autonomni pokret bio reakcija na katolički prozelitizam, uz napomenu nekih autora da su protivnici katolicizma u BiH plašili suvremenike navodnim Stadlerovim prozelitizmom,³ preko teze o Stadlerovoj zaštiti interesa Hrvata katolika i zauzimanju za onaj dio stanovništva BiH za koji se nije imao tko založiti, a bio je izložen agresivnoj srpskoj propagandi i pojačanoj muslimanskoj propagandi⁴ pa do teze o zanemarivanju Katoličke crkve i katolika u BiH od strane Zemaljske vlade u korist dviju snažnijih vjerskih zajednica, islamske i pravoslavne, koja je u britanskoj historiografiji ocijenjena kao oživljavanje nacionalističke i anakrone interpretacije koja previđa činjenicu da je režim težio ispraviti posljedice režimske politike, koja je prijetila destabilizirati slabu katoličku zajednicu.⁵ U ovom tekstu pokušat ćemo utvrditi utemeljenost spomenutih interpretacija na temelju dosad uglavnom neiskorištenog arhivskoga gradiva o konverzijama koje su se dogodile krajem 19. i početkom 20. stoljeća i postale izvor stalnih polemika između nadbiskupa Stadlera i Zemaljske vlade o službenoj državnoj vjerskoj politici u BiH. To su slučajevi promjene vjere Franza Höpfergera, Esther Altaraz, Jelene Maksimović i Mehmeda Sinanovića, koji su izazvali veliko zanimanje državnih vlasti zbog Stadlerovih optužaba da su postupci vlasti tijekom tih konverzija slabili položaj katolika i korisili jačanju položaja islamske i pravoslavne vjerske zajednice, što su vlasti oštro opovrgavale iznoseći argumente kojima su nastojale osporiti Stadlerove teze.⁶ Te su se polemike pojavile zbog različitih tumačenja određenih

² Tomislav KRALJAČIĆ, *Kalajev režim u Bosni i Hercegovini*, Sarajevo, 1987.; Z. GRIJAK, *Politička djelatnost*, str. 195 i 970. bilj.; Mitja VELIKONJA, *Religious Separation and Political Intolerance in Bosnia-Herzegovina*, 2003., str. 127–129, 134–136. Velikonja je naveo da je prozelitizam bio uzrok sukoba u BiH, koji da su tajno podržavali i država i Rimokatolička crkva, a Stadlera je pogrešno ubrojio u isusovce.

³ Opasnost od nasilnog pokrštavanja kao sredstvo zastrašivanja muslimanskog pučanstva u BiH, koje su muslimanci predstavnici koristili u političkoj borbi, istaknuli su Noel Malcolm, T. Vukšić, Srećko Džaja i Marco Attila Hoare. Prema mišljenju R. Okeya, muslimanske i pravoslavne optužbe za katoličku propagandu u najvećoj mjeri bile su pretjerivanja jer je u svojoj biti država bila ideologijski sekularna. Opširnije: Zlatko KUDELIC, »Srpska pravoslavna crkva u Bosni Hercegovini tijekom austrougarske vladavine u novijoj domaćoj i inozemnoj historiografiji«, *Croatica christiana periodica*, god. XXXII, br. 62, Zagreb, 2008., str. 33–34, 36, 42–43, 45–46, 52–53, 55–60; Robin OKEY, *Taming Balkan Nationalism. The Habsburg 'Civilizing Mission' in Bosnia, 1878–1914*, Oxford, 2007., str. 115.

⁴ Z. KUDELIC, »Srpska pravoslavna crkva u Bosni Hercegovini«, str. 47–48; Jure KRIŠTO, *Prešućena povijest. Katolička crkva u hrvatskoj politici, 1850–1918.*, Zagreb, 1994.

⁵ Britanski povjesničar R. Okey je knjigu hrvatskog povjesničara Z. Grijaka o Stadlerovu političkom djelovanju ocijenio vrlo profesionalno napisanim djelom, ali je Grijakovu tezu da je cilj austrougarskih vlasti bilo stvaranje uvjeta za kontinuirano slabljenje katoličke zajednice u BiH radi provođenja međukonfesionalne ravnoteže nazvao »uskrsnućem tradicionalne nacionalističke interpretacije« koja previđa činjenicu da cilj režima nije bilo slabljenje katolika, nego ispravljanje posljedice režimske politike koja je prijetila destabilizirati zajednicu čiju je postojeću slabost režim želio ublažiti. Okeyeva je teza zbudjuća jer on spominje »posljedice režimske politike koja je oslabila položaj katolika«, iz čega možemo zaključiti da režim nije vodio politiku koja bi išla na ruku katolicima, a to ističe i Z. Grijak. Stoga je nejasno zašto Okey naziva Grijakov zaključak »uskrsnućem tradicionalne nacionalističke historiografije« ako i sam zaključuje da je režimska politika slabila položaj katolika. Odgovor na to pitanje izostao je jer Okey nije objasnio u kojem se razdoblju to događalo niti je naveo konkretne negativne posljedice režimske politike za katoličku zajednicu. Opširnije: Z. GRIJAK, *Politička djelatnost*, str. 130, 225–226, 263. Opširnije: R. OKEY, *Taming Balkan Nationalism*, str. 114, 118–122 i 14. bilješka na 287. strani.

⁶ Arhivsko gradivo o ovim slučajevima nalazi se u Arhivu Bosne i Hercegovine (dalje: ABiH) u Fondu Zajedničkog ministarstva financija (ZMF) te Fondu Zemaljske vlade (Landesregierung), Opća grada (dalje: ZV, broj dokumenta), Konverzije. Zahvaljujem dr. sc. Zoranu Grijaku, voditelju spomenutog projekta, na ustupljenom gradivu iz Arhiva u Sarajevu, koje koristim u ovom radu.

zakonskih odredaba o konverzijama od strane Zemaljske vlade s jedne i nadbiskupa Stadlera s druge strane, pa ih je potrebno ukratko opisati zbog razumijevanja prijepora između njih. Spomenuti prijepori pojavili su se odmah na početku austrougarske vladavine zbog Stadlerova neslaganja s tezom austrougarskih vlasti o masovnoj konverziji muslimana na kršćanstvo, koja se prema očekivanjima trebala dogoditi u doglednoj budućnosti. No bečki politički krugovi nisu željeli da se konverzija dogodi preko Pravoslavne crkve jer bi time bio povećan broj Srba u BiH, u čiju su lojalnost prema Monarhiji sumnjali, pa su zagovarali stvaranje muslimansko-hrvatskog bloka, a pitanje konverzija trebalo je ostaviti za razdoblje nakon aneksije BiH. Zbog pretpostavljenoga političkog zблиžavanja Hrvata i muslimana austrougarske vlasti očekivale su kako će se Katolička crkva suzdržati od poticanja pojedinačnih konverzija koje su mogle izazivati afere i burne reakcije muslimana i pravoslavaca i izazvati njihovo političko približavanje. No nadbiskup Stadler nije držao realnim mišljenje službenih vlasti o zблиžavanju katolika i muslimana, nego je zagovarao ukidanje restriktivnih uredbi o konverzijama, što je za vlasti bilo neprihvatljivo jer su strahovale od sukoba s ostalim vjerskim zajednicama.⁷

Već u prvim godinama austrougarske vladavine pokazalo se da će konverzije na katolicizam biti kamen spoticanja između nadbiskupa Stadlera i vlasti jer su 1883. godine roditelji dviju muslimanki, uz pomoć državnih organa, spriječili njihovu konverziju, a vrhunac Stadlerovih prijepora s vlastima glede konverzija bio je sudski proces koji je Zemaljska vlada pokrenula protiv Stadlera zbog uloge u konverziji Useife Deliahmetović, koju je on sklonio na sigurno mjesto, a vlasti su stale na stranu muslimana iz Kreševa i podržale zahtjev da se ona vrati u roditeljsku kuću. U Beč se uputilo i izaslanstvo od 44 ugledna muslimana s prosvjedom protiv Stadlera, koji je optužen za zločin nad slobodnom voljom osobe, a kreševskoga gvardijana Josipa Divića vlasti su progonile zbog prihvaćanja U. Deliahmetović. Na kraju je optužnica protiv Stadlera povučena, ali su ga vlasti i dalje nastojale uvjeriti da svojim postupcima ne izaziva muslimane.

Ovaj slučaj iskorišten je za donošenje zakonske odredbe o konverzijama, a prva je bila naredba Zemaljske vlade za Bosnu i Hercegovinu o konverzijama od 9. srpnja, objavljena 15. srpnja 1891. u službenom glasniku Zemaljske vlade, kojom Stadler nije bio zadovoljan jer su uvjeti za njihovu provedbu bili teško ostvarivi zato što je naredba propisivala da obraćenik mora biti punoljetan, tj. navršiti 24 godine, da bi mogao očitovati nakanu obraćenja službeniku vjerske zajednice koju namjerava napustiti, ali ovaj mu nije morao izdati potvrdu koja bi svjedočila o očitovanoj nakani obraćenja. U tom slučaju obraćenik se morao obratiti jednom od šest okružnih ureda u Bosni i Hercegovini (u Sarajevu, Travniku,

⁷ Potrebno je napomenuti da je i đakovački biskup Josip Juraj Strossmayer zagovarao konverziju muslimana na katoličku vjeru jer je vjerovao da bi to potaknulo pravoslavno pučanstvo u BiH na prihvaćanje unije. On je glavnim protivnicima crkvene unije držao Mađare, koji su u njoj vidjeli i opasnost zbog mogućega političkog jačanja Slavena, što je bilo protivno mađarskim planovima o uvrštavanju BiH u ugarski dio Monarhije. Prema njegovu mišljenju otpor konverzijama bio je motiviran i protukatoličkim raspoloženjem među protestantima u vrhu državne uprave jer su zajedničkim ministrima financija imenovani uglavnom Mađari, od kojih su neki bili kalvinisti, ali i suvremenim protukatoličkim liberalnim stajalištima u Monarhiji, čiji je cilj bio potisnuti utjecaj Crkve iz javnog života. Opširnije: Z. GRIJAK, *Politička djelatnost*, str. 148–151, 157–176, 225–227, 248–249; Z. GRIJAK, »Predstavka episkopata Vrhbosanske metropolije iz 1903. godine u svjetlu austrougarske vjerske politike u Bosni i Hercegovini«, *Chroatica christiana periodica*, god. XXXII, br. 62, Zagreb, 2008., str. 78–87, 89–90.

Banjoj Luci, Bihaću, Tuzli ili Mostaru) da mu izda potvrdu, a s tom potvrdom odlazio bi službeniku vjerske zajednice u koju želi stupiti. Postupak verifikacije obraćenja morao je u roku od dva mjeseca obaviti državni službenik i o tome obavijestiti okružne vlasti, koje su trebale odlučiti hoće li neko obraćenje biti dopušteno ili neće. Stadler je 25. srpnja 1891. obavijestio bečkog nuncija Alojzija Galimbertija da ne može prihvatiti naredbu, a posebno neprihvatljivim činila mu se odluka da obraćenje ne ovisi o crkvenim službenicima, nego o političkom režimu koji se već dokazao protivnim svakom obraćenju s islama na katolicizam. Nepotpunost zakona vidio je i u tome da nije dopuštala obraćenje djeci obraćenika ako su maloljetna, dok je odredbu da se na verifikaciju obraćenja trebalo čekati dva mjeseca smatrao opasnom zbog mogućeg pritiska na obraćenika od strane rodbine i vjerske zajednice iz koje on potječe. Budući da je Stadler Vladinu naredbu o konverzijama držao protivnom crkvenim zakonima, smatrao je da ne može biti odobrena, te naglasio da vlasti zbog favoriziranja muslimana donose tako restriktivne odredbe, usmjerene na sprječavanje konverzija s islama. Sveta Stolica je također reagirala s prosvjedom od 8. rujna 1891. istaknuvši da je prepuštanje odluke o verifikaciji obraćenja civilnim vlastima doživjela kao uvredu Crkve i nije se složila s odredbom o dobnoj granici obraćenika, a biskupe u Bosni i Hercegovini pozvala je da se suzdrže od suradnje na njezinoj primjeni.

Stadler je 29. prosinca 1892. od Zemaljske vlade tražio izmjene u naredbi o konverzijama, pa je unesena dopuna prema kojoj bi nadležni državni ured mogao izdati potvrdu o nakani obraćenja, ako to ne bi htio učiniti službenik vjerske zajednice koju obraćenik kani napustiti. Sveta Stolica obavijestila je Stadlera da Katolička crkva u Bosni i Hercegovini može tolerirati novi dogovor o konverzijama u Bosni i Hercegovini, ali se on nije mogao smatrati ugovorom sa Svetom Stolicom, a nije ni bio objavljen zbog nespremnosti austrougarskih vlasti da priznaju kako ih je Katolička crkva prisilila na ustupke kao i zbog obzira prema caru Franji Josipu I. jer se objavljivanje nove, dopunjene naredbe moglo shvatiti kao dezavuiranje careva potpisa. To austrougarske vlasti nisu bile spremne dopustiti, pa su u dogovoru s Crkvom postigle da novu naredbu promovira Crkva, a rješenje je pronađeno u objavljivanju dopunjene naredbe u formi okružnice. Stadler je svećenstvo izvijestio o dogovoru okružnicom od 6. siječnja 1896., ali nije bio zadovoljan instrukcijom, napose zbog toga što nije uvažila zahtjev Svete Stolice da se odredi da najmanja dopuštena dob obraćenika bude 12 ili 14 godina. Konačni dogovor bio je kompromis koji nije nikoga zadovoljio, a organi vlasti pozivali su se i dalje na naredbu iz 1891. godine,⁸ što će se vidjeti i u slučajevima konverzija koje opisujemo u ovom tekstu. Na kraju kao vrlo znakovitu moramo istaknuti i činjenicu da je zajednički ministar financija B. Kállay u pismu 14. ožujka 1900. ustvrdio kako je reguliranje problema konverzija bilo pogreška austrougarskih vlasti, jer se zelotima (vjerskim fanaticima) među svećenstvom omogućilo da u puku potiču smutnje, pa je i naredbu o konverzijama iz 1891. godine i njezine dopune označio pogreškom, čijem je nastanku osobno pridonio. Zaključio je da su narav ljudi i opće prilike na Orijentu (Istoku) takvi da svaka pojedina vjerska grupa teži prema najvećoj mogućoj autonomiji i njeguje separatističke težnje, ujedno nastojeći što više potisnuti druge.⁹

⁸ Z. GRIJAK, »Predstavka episkopata Vrhbosanske metropolije«, str. 89–93; Z. GRIJAK, »Problem konverzija na katolicizam u Bosni i Hercegovini«, str. 538–543.

⁹ PR, 33/1900. II. Usp: Z. GRIJAK, »Problem konverzija na katolicizam«, str. 559–560.

2. Slučaj Franza i Viktora Höppergera

Prijepore glede konverzije Franje i Viktora Höppergera potaknula je žalba dabrobosanskog metropolita Nikole Mandića od 29. listopada / 11. studenoga 1898. Zemaljskoj vladi BiH da ga je pravoslavni vjeroučitelj učiteljske škole (P. Lapčević) izvijestio kako učenici pravoslavne vjere Viktor i Franz Höpperger iz Prve narodne škole ne dolaze na pravoslavni vjeronauk zato što ih njihov otac Franz, koji je ranije u Beču prešao na pravoslavnu vjeru svoje supruge, namjerava uputiti na rimokatolički vjeronauk, jer je odlučio sa ženom s pravoslavne vjere prijeći na rimokatoličku vjeru, pa je želio da to učine i djeca. Metropolit Mandić upozorio je Zemaljsku vladu da spomenuti učenici ne mogu prije punoljetnosti prijeći na drugu vjeru jer to zabranjuje naredba visoke Zemaljske vlade za BiH od 9. srpnja 1891. godine.¹⁰ Nešto kasnije, 12. veljače 1899., direktor učiteljske škole Đorđe Bujkić izvijestio je Zemaljsku vladu da ga je spomenuti vjeroučitelj Lapčević u drugoj polovini 1898. godine obavijestio kako su Franz i Victor Höpperger, do tada polaznici pravoslavnog vjeronauka, počeli pohađati rimokatolički vjeronauk zato što je otac spomenutih učenika, Franz Höpperger stariji, odlučio da dječaci pohađaju rimokatolički vjeronauk nakon što su njegova supruga i oba sina prešla 1. studenoga 1898. s pravoslavlja na katoličanstvo. Spomenuti direktor potvrdio je Zemaljskoj vladi 14. ožujka 1899. da otac spomenutog učenika Franza Höppergera mlađeg, Franz stariji, pripada rimokatoličkoj vjeri, a majka pravoslavnoj vjeri, ali da je prešla na katoličanstvo 1. studenoga 1898., napomenuvši da je otac (Franz stariji) austrijski podanik, ali da roditelji glede vjerosipovijesti svoje djece nisu ništa dogovorili ni prije ni nakon prelaska na katoličku vjeru. I Nadbiskupski ordinarijat Vrhbosanski u Sarajevu potvrdio je 31. svibnja 1899. da je Franz Höpperger, katolik rodom iz Beča, prešao u Beču na »rišćansku« (pravoslavnu) vjeru i oženio se »rišćankom« (pravoslavkom) Helenom Bunjevčević iz Osijeka, ali se 1. studenoga 1898. opet vratio natrag u Katoličku crkvu zajedno sa ženom, sinovima Franzom, Viktorom, Stjepanom i Karlom te kćerkom Teodorom, jer nije bilo nikakve prepreke ni od Katoličke crkve ni civilnih zakona glede prijelaza s jedne vjere na drugu, jer prema mišljenju Nadbiskupskog ordinarijata odredbe glede prijelaza iz jedne vjere u drugu nisu vezale strance, nego samo domaće. No nadbiskup Stadler požalio se Zemaljskoj vladi 8. lipnja 1899. da je redarstveni činovnik Mandić u Sarajevu nekoliko puta zvao Franza Höppergera da potvrdi je li točno da je prešao na katoličku vjeru te kada i zašto, i tražio iskaznicu koju mu je izdao Ordinarijat kako ne bi zbog prijelaza više bio uznemiravan. Stadler je upozorio Vladu da se stranci u Bosni ne vežu ni na kakve civilne zakone glede prijelaza iz jedne vjere u drugu, a da spomenuti Mandić nije imao pravo postavljati takva pitanja čak i kad bi se spomenuta obitelj vezala uz zemaljske propise o prijelazu iz jedne vjere u drugu. Stadler je takvo ponašanje državnog činovnika nazvao primjerom (negativnog) raspoloženja prema katoličkoj vjeri i onima koji je u BiH prihvaćaju, pa je protestirao protiv postupka spomenutog Mandića i zamolio vladu da ubuduće zabrani takvo protuzakonito postupanje protiv stranaca koji se ovdje obrate i prijeđu u Katoličku crkvu.¹¹

¹⁰ ZV, 56–241/1899. (ćirilica).

¹¹ ZV., 520, 1899.; ZV, 56–241/1899. I. (hrvatski, rukopis).

Zemaljska vlada odgovorila je 17. srpnja 1899. kako je točna samo Stadlerova konstatacija da se stranci (austrijski državljani) ne vežu za civilne zakone, koji su mjerodavni za prijelaz domaćih osoba, tj. iz BiH, iz jedne vjere u drugu, ali se nije složila s tezom da stranci (austrijski državljani) nisu uopće bili vezani ni za kakve zakone glede prijelaza iz jedne vjere u drugu, nego istaknula da su podvrgnuti onim zakonskim ustanovama koje u tome pogledu postoje za kraljevske zemlje zastupane u Carevinskom vijeću, što je određeno okružnicama Vlade za BiH od 28. studenoga 1884. (br. 25015/I.) i od 10. svibnja 1885. (br. 10725/I.). Kako važeći zakonski propisi nalažu da državljani zemalja zastupanih u Carevinskom vijeću moraju svoju izjavu o vjerskom prijelazu poslati neposredno političkim vlastima onoga mjesta u području zemalja zastupanih u Carevinskom vijeću u kojem su imali posljednje boravište, a F. Höpperger je imao posljednje boravište u Beču, Zemaljska je vlada napomenula da njegova izjava iznesena u Sarajevu nije pravno valjana, nego da je on kao pripadnik kraljevina i zemalja zastupanih u Carevinskom vijeću vezan na odnosne zakone svoga zavičaja i dužan tuzemnoj vlasti dati potrebne obavijesti. No to nije vrijedilo za njegovu djecu čak i da je utvrđena valjanost njegova prijelaza, jer zakon propisuje da se vjeroispovijest djece ne može promijeniti u dobi između 7 i 14 godina.¹²

Konačni pravorijek donio je 26. rujna 1901. zajednički ministar Kállay, koji je naglasio da su se u ovom slučaju otvorile dvije mogućnosti kao posljedice činjenice je li Franz Höpperger prijavio mjerodavnim vlastima svoje istupanje iz Katoličke crkve ili nije. Naime, ako to nije učinio prema odredbama 6. članka zakona od 25. svibnja 1868., njegovo istupanje ne bi bilo pravno valjano, pa bi ga državne vlasti i dalje držale katolikom, a ako u međuvremenu nisu ni on ni supruga pravno uredili pitanje vjeroispovijesti svoje djece, prema drugom stavku prvog članka spomenutog zakona djeca ostaju u očevoj vjeri i smatraju se katolicima. No ako je Höpperger pravovaljano i na vrijeme podnio nadležnim vlastima dokaz o napuštanju Katoličke crkve, stariji sin Franjo, rođen prije tog događaja i pripadajući katoličkoj vjeri, slijedit će sukladno odredbi drugog stavka drugog članka citiranog zakona oca u pravoslavnu vjeru, ali mlađi Viktor, rođen nakon napuštanja Katoličke crkve, odmah će pripasti grčko-istočnoj, tj. pravoslavnoj vjeri. Pritom je naglašeno da povratak oba roditelja 1899. godine natrag katoličkoj vjeri nije bio bitan za vjeroispovijest njihove djece jer su obojica do tog vremena imala 7 godina, što je bilo u skladu s drugim stavkom drugog članka citiranog zakona. Kállay je ustvrdio da zato što Franz Höpperger stariji nije nadležnim političkim vlastima u Austriji osobno sam obznanio prelazak na pravoslavlje 12. ožujka 1890., oblasna prijava pravoslavnog svećenika u Beču o njegovu prelasku na pravoslavlje ne bi odgovorala 3. i 6. članku citiranog zakona iz 1868. godine ni propisanoj odredbi Ministarstva bogoštovlja i Ministarstva unutrašnjih poslova od 18. siječnja 1869. pa je istup Franza Höppergera starijeg iz Katoličke crkve bio nevažeći, a sinovi su mu i dalje pripadali katoličkoj vjeri i imali se držati katolicima. Kállay je preporučio Zemaljskoj vladi da naredi nižim vlastima da dotična djeca i dalje polaze katolički vjeronauk tijekom školovanja, a Pravoslavnom konzistoriju u Sarajevu da argumentirano objasni glede njihove žalbe od 29. listopada 1898. kako je u ovom slučaju njihovo po-

¹² ZV, 56–241/1899 (prijepis s njemačkog na hrvatski) Nadbiskup Stadler više je puta ukazivao na apsurdnost ovakve odredbe prema kojoj su roditelji bili dužni odgajati svoju malodobnu djecu u vjeri koju su svojevolumeno napustili (hrvatski, strojopis).

zivanje na odredbe o konverzijama važećima za BiH bilo pogrešno, jer one vrijede za bosansko-hercegovačke zemaljske pripadnike, ali da za austrijske podanike o kojima je riječ u ovome konkretnom slučaju, bez obzira na mjesto prebivanja, vrijede zakonske odredbe Ministarstva bogoštovlja i nastave. Istu je presudu trebalo dostaviti i nadbiskupu Stadleru, a pod istim datumom upućena je i dabrobosanskom (sarajevskom) mitropolitu Nikoli Mandiću.¹³

3. Konverzija Ester Altarac

Drugi primjer kojim je nadbiskup Stadler nastojao potvrditi tezu o lošem odnosu vlasti prema Katoličkoj crkvi, a koji je sa svoje strane Zemaljska vlada iskoristila kako bi dokazala da je i katoličko svećenstvo kršilo zakone u nekim slučajevima konverzija na katoličanstvo, bio je slučaj 15-godišnje Židovke Esther Altarac, čiji se otac Avram 10. rujna 1902. Vladinu povjereniku za glavni grad Sarajevo žalio da ju je nadbiskup Stadler smjestio u samostan, a kad je došao po nju, ona je odgovorila da se želi pokrstiti. Iako je Avram Altarac zamolio nadbiskupa Stadlera da je pusti, nadbiskup to nije htio objasnivši da je Esther dobrovoljno došla k njemu i izjavila da se želi pokrstiti. No Avram Altarac nije prihvaćao mogućnost da mu kćerka, koja je nešto kasnije napustila Ordinarijat, postane katolkinja, nego je svim sredstvima nastojao da je vrati kući, pa se obratio Vladinu povjereniku za grad Sarajevo, koji je 10. rujna slučaj predočio Zemaljskoj vladi s odgovarajućim ispravama, koja je dan kasnije uputila Ordinarijatu Vrhbosanske nadbiskupije dopis o ovom slučaju.¹⁴

Nakon toga je nadbiskup Stadler 13. rujna svoje viđenje spomenutih događaja iznio Vladi i izazvao njezinu reakciju zbog prigovora da ona nema iste kriterije za pripadnike različitih vjeroispovijesti pri prosuđivanju prihvatljivosti nečijeg obraćenja. Prema Stadlerovoj verziji događaja, spomenuta Esther sama je izrazila želju da postane katolkinja, čemu su se usprotivili njezini roditelji i tražili da se vrati kući, pa su je čak na silu odveli. No ona se opet vratila i zamolila da prvo bude podučena u katoličkoj vjeri, a zatim i pokrštena, na što su ponovno reagirali njezini roditelji i ujak, koji su je opet željeli odvesti natrag, ali je ovaj put roditeljima rečeno da će se Esther vratiti samo ako to sama zaželi, što ona nije učinila, nego je istog dana napustila Ordinarijat, ali nije bilo poznato kamo je otišla.

Ovaj slučaj Stadler je iskoristio da se požali na nejednak odnos Zemaljske vlade u pitanju obraćenja, prigovorivši da Vlada uvijek podržava stranu protivnu katoličkoj vjeri i pri obraćenju osobe islamske vjeroispovijesti na katoličku vjeru reagira vrlo gorljivo, dok prilikom obraćenja katolika na islam uopće ne reagira. Stadler je kao primjer naveo prelazak jedne katolkinje na islam u isto vrijeme kada se pojavio slučaj Esther Altarac, na što nitko od vlasti nije reagirao, dok je Esterin slučaj izazvao veliku pozornost, a Vlada pokazala zabrinutost da Židovka ne bi postala katolkinja, iako se ona samo pokazala i prijavila. Stadler je upozorio da ona uopće nije bila podučena u katoličkoj vjeri niti pokrštena, ali da će to biti napravljeno bude li ona ustrajala na tome i da to ne proturječi ni jednom zakonu

¹³ ZV, 155, 176/1901.; ZVS, konverzije, br. 99., fasc. 1., 155170., 1901. (njemački, strojopis).

¹⁴ ZVS, 757., 1902. (hrvatski).

ni kanonskom ili crkvenom pravu, kojega se on mora držati jer je Sveta Stolica zabranila držati se onoga prvog zakona za prijelaz s jedne vjere na drugu, odnosno Stadler je pritom mislio na naredbu Zemaljske vlade za Bosnu i Hercegovinu o konverzijama od 9. srpnja 1891. Naglasio je da se tog zakona Vlada nije držala ni prije ni sada, za što je kao primjer naveo slučaj Höppergerove obitelji, iako se u spomenutoj konvenciji izričito u napatku br. IV govorilo da se spomenute odredbe o prijelazu s jedne vjere na drugu odnose samo na urođenike, tj. osobe rođene u BiH, što je značilo da s inovjercima koji nisu iz ovih zemalja valja postupati po crkvenim propisima.

Stadler se požalio da i u drugim stvarima Zemaljska vlada postupava samovoljno, bez obzira na Katoličku crkvu, posebno prilikom krštenja u nuždi, kada roditelji koji nisu mogli naći svećenika iz svoje Crkve ili vjere, dijete daju krstiti kod svećenika iz druge Crkve. No Stadler je upozorio da protestantska djeca koju su krstili katolički svećenici nisu ostajala katolička, nego protestantska, jer se katolički svećenici u tom slučaju ne drže svećenicima niti smiju obući u crkveno ruho, nego se smataju privatnim osobama, a roditelji tako pokrštene djece unaprijed napominju da tu djecu neće odgajati kao katolike, dok je u Foči prilikom krštenja katoličkog djeteta od strane pravoslavnog svećenika Vlada odlučila da dijete mora pripasti Pravoslavnoj crkvi, iako je otac (prezimenom Božić) napomenuo da želi dijete odgajati u katoličkoj vjeri i da ne želi da pripadne Pravoslavnoj crkvi. Stadler je na kraju zamolio Vladu da se obrati Kállayu i zamoli ga da sa Svetom Stolicom postigne dogovor s obzirom na sve pojedinačne konverzije, kako Ordinarijat u Sarajevu ne bi dolazio u sukob s Vladom prilikom svake pojedinačne konverzije.¹⁵

Na Stadlerov prigovor osvrnula se Vlada 23. rujna dopisom Zajedničkomu ministarstvu financija u Beč, kratko opisavši događaje vezano uz nakanu obraćenja Esther Altaraz na katolicizam, ali nije bila sigurna koji su je motivi vodili prema konverziji, pa je kao vjerojatan razlog spomenula primjer konverzije Mersade Kabiglio iz 1900. godine, kada su motivi bili svađa u obitelji i materijalna oskudica. Budući da nije baš bila potpuno sigurna što se događalo s Esther Altaraz, Vlada je ukratko objasnila okolnosti njezine konverzije i povratka u roditeljski dom, napomenuvši da su takvim razvojem događaja bili potpuno zadovoljni i ovdašnji Židovi. No upozorila je da je Stadler u slučaju konverzije Mersade Kabiglio, usprkos načelnom odbijanju odredbe o konverzijama, otvoreno priznao potrebu za većom susretljivošću i bio sklon ustupcima od slučaja do slučaja, u smislu stajališta Zemaljske vlade, a sve u interesu umirivanja drugih vjerskih zajednica, što se prema Vladinu mišljenju moglo iščitati iz izvještaja od 23. prosinca 1900. Vlada je procijenila da Stadler, koji nju sada otvoreno proziva za pristranost u korist nekatoličkih vjerskih zajednica, ustrajno iskrivljuje odredbu o konverzijama, pri čemu se ponovo poziva na Božje zakone, od kojih da ni papa ne bi smio nikako ni pomisliti odustati, i zahtijeva zaključenje jednog posebnog sporazuma, dakle konkordata sa Svetom Stolicom, kojim da bi se jedino mogle ukloniti razlike glede tumačenja konverzija. Protiv tog Stadlerova stava Vlada se pozvala na detaljno iznesene razloge u izvještaju od 10. ožujka, koji se odnose na odredbe o konverzijama, a neriješenim je ostavila pitanje hoće li i u kojoj mjeri nadbiskup Stadler svojem nepomirljivome crkvenom stajalištu pokušati pribaviti valjanost, naglasivši da

¹⁵ ZV, 837/1902. Res. I. (hrvatski). Usp: Z. GRIJAK, »Problem konverzija na katolicizam«, str. 556.

ona, pozivajući se na postojeće zakonske propise, mora brinuti da umanjí ili ukine trzavice između različitih vjerskih zajednica.¹⁶

Konačni Vladini zaključci, izneseni 17. listopada iste godine, nisu išli u prilog Stadleru jer su njegovi prigovori odbijeni u četiri točke: prvom točkom Vlada je odbacila Stadlerovu tvrdnju da ona u slučajevima konverzije na katolicizam uvijek istupa protiv Katoličke crkve, posebno kad je riječ o istupanju iz islamske vjerske zajednice, pri čemu nakon svake pojedinačne konverzije izbija sukob između Crkve i Vlade koja se u to upliće te da su zbog nasilne intervencije zemaljskih vlasti konverzije često onemogućene. Vlada je naglasila da postoje konkretni primjeri uspješnih provedbi konverzija na katolicizam koji idu u korist Katoličkoj crkvi, pri čemu su neke provedene po pravovaljano vođenom postupku, što je prema njezinu mišljenju dokazivalo kako razlog sporova s Vladom i onemogućavanja konverzija nisu odredbe o konverzijama, nego njihova zloraba od katoličkog svećenstva. Kao primjer koji je navodno dokazivao njezinu izuzetnu susretljivost prema Katoličkoj crkvi, Vlada je navela slučaj Hasnije Arnautovića iz travnja 1895. godine, kada je Vlada ostavila *in suspensio* provedbu pravno valjane odluke šerijatskog suca da devetomjesečno dijete mora biti vraćeno ocu muslimanu, kako bi dijete moglo ostati kod majke koja je postala katolkinja. Kao drugi primjer Vlada je navela slučaj sedamnestogodišnje Anđe Marić iz Livna, koja je u listopadu 1897. pobjegla iz roditeljske kuće, a Vlada je nije vratila ocu na njegov zahtjev, a kao treći slučaj konverziju sedamnaestogodišnje Milje Lukendić iz jajačkog okruga, koja je provedena iako su i njezin otac i pravoslavni svećenik istaknuli da je maloljetna. Osim tih slučajeva Vlada je kao dokaze protiv Stadlerove teze spomenula i konverzije dvadesetogodišnje Sofije Zurunac iz Mostara u listopadu 1895., dvadesetosmogodišnje Stane Tarkane u ožujku 1896., dvadesetogodišnjeg Atifa Arnautovića iz fojničkog okruga u siječnju 1897., devetnaestogodišnje Roze Gavrić iz travničkog okruga u veljači 1897., Marte Milisavljević, dvadesetosmogodišnje pravoslavke iz zeničkog okruga, također u veljači 1897, te konverziju pravoslavke Jelene Maksimović iz Vlasenice 1902. godine, na koju ćemo se posebno osvrnuti u ovom radu. Vlada je napomenula da postoje i slučajevi kod kojih rimokatoličko svećenstvo ne samo da je zanemarilo odredbe o konverzijama nego i one odredbe ugovorene s biskupima 1895. godine, i to tako što su bez ikakve formalnosti i odbijajući ikakav državni utjecaj u Katoličku crkvu primili dvadesetogodišnjeg Šehana Barukčiju iz travničkog okruga u rujnu 1897., dvadesetogodišnjeg Ibrahima (Muju) Arnauta iz Travnika u studenom 1895., Hajriju Pindžu iz Vareša u studenom 1897. te Saliha Sišu iz Sarajeva, Nuriju Krajišnika, Mošu Barucha i Mustafu Salibegovića (Zečevića), naglasivši da je četiri zadnje spomenute osobe krstio sam nadbiskup Stadler zaobišavši odredbe o konverzijama. Prema Vladinu mišljenju ti su slučajevi pokazali da u pojedinim slučajevima konverzija za sporove Vlade i Katoličke crkve nisu krive odredbe o konverzijama niti Vladino ponašanje, nego pretjerana revnost i nedovoljna susretljivost katoličkog svećenstva, tijekom kojih su i planirane konverzije onemogućene.

Drugom točkom Vlada je odbacila Stadlerov prigovor da je slučaj konverzije Franza Höppgerera pokazao kako Zemaljska vlada, suprotno odredbama o konverzijama i kon-

¹⁶ ZVS, 800/1902. (njemački, pisana gotica).

venciji iz 1895. godine, nastoji na štetu Katoličke crkve utjecati na slučajeve promjene vjere osoba koje nisu zemaljski pripadnici BiH te naglasila da se Stadler ne obazire na objašnjenje koje mu je dato 11. srpnja 1899., nego da je ponovno iznio gledište kako odredba o prijelazu s jedne vjere u drugu vrijedi samo za zemaljske pripadnike BiH, a da kod inovjeraca koji ne spadaju u te zemlje treba postupati prema crkvenim instancama, dok se prema inozemnom preobraćeniku treba postupati isključivo prema crkvenim zakonima, i to tako da se ne može dopustiti primjena njegovih zavičajnih zakona na konverziju. Vlada je ocijenila da se to nije odnosilo na slučaj Höpperger jer da je tu bila riječ samo o pitanju u kojoj će vjeri biti odgajani sinovi spomenutog Höppergera kao učenici upisani u državnu zemaljsku ustanovu, a ne o konverziji. Istaknula je da ne može prihvatiti Stadlerovo tumačenje kako se s inozemnim konvertitima treba postupati samo po crkvenim propisima i bez obzira na dotično zavičajno zakonodavstvo jer bi time mogla biti okrivljena za teško prekoranjenje kompetencija, nego da ona sa svoje strane samo može prepustiti inozemnim konvertitima odluku hoće li ili neće prihvatiti propise svoga zavičajnog zakonodavstva i time htjeti ili odbiti pomoći svojoj konverziji priznanjem od državne uprave. Zemaljska je vlada naglasila da ustrajava na tom gledištu i da ni u kojemu pojedinom slučaju vjerskog obraćenja inozemnoga građanina ne pokušava prisvojiti ikakvu nadležnost, naglasivši da je teza o Vladinu utjecaju na slučajeve preobraćenja inozemnih državljana u Katoličku crkvu ili o njihovu sprječavanju jednostavno izmišljena.

Trećom točkom Vlada se osvrnula na Stadlerov prigovor kako odluka visokog ministarstva od 17. lipnja 1902. o vjerskoj naobrazbi učenice Regine Božić pokazuje očitu pristranost u slučajevima kada roditelji zbog nedostatka dušobrižnika svoje vjere dijete krste kod dušobrižnika druge vjere, jer se katoličko svećenstvo uvijek pokazuje voljnim provesti tzv. suplatorno krštenje,¹⁷ dok akatoličko svećenstvo provodi pravi »lov na duše« na štetu Katoličke crkve, i da ga u tome podržava Zemaljska vlada. Vlada je naglasila kako ne samo da može osporiti tu tezu na temelju argumenata nego da se može dokazati kako se u mnogočemu događalo baš suprotno, jer da se u slučaju Regine Božić radilo samo o vjerskom opredjeljenju jedne djevojke iz mješovitog braka, kojoj je majka bila pravoslavka, a otac katolik, ali kako tu nije bilo posebnoga roditeljskog sporazuma, djevojka je morala prihvatiti majčinu vjeru bez obzira na to što je obred krštenja proveo pravoslavni svećenik uvažavajući sve obredne formalnosti. Vlada je držala pretjeranim zahtjev da pravoslani svećenik obred krštenja provede samo suplatorno i u korist Katoličke crkve jer se radilo o djevojci iz mješovitog braka za koju je bila važeća vjeroispovijest njezine majke budući da se roditelji drukčije nisu izjasnili. Vlada je upozorila da je i nadbiskup Stadler u slučaju učenika više gimnazije Friedricha Rädisha pokazao kako nastoji djecu akatoličkih roditelja pridobiti za Katoličku crkvu kada ih je zbog nepostojanja protestantskog svećenika krstio katolički dušobrižnik, jer je spomenuti učenik bio sin protestantskih roditelja, koji

¹⁷ Ovaj problem istaknuli su biskupi u predstavi zajedničkomu ministru financija Istvánu Buriánu 1903. godine, kad su napomenuli da katolička strana prilikom krštenja pravoslavnog djeteta, zbog odsutnosti pravoslavnog svećenika, nije upisivala dijete u matične knjige ako su roditelji željeli dijete odgajati u pravoslavnoj vjeri. No pravoslavni su svećenici prisvajali pravo na odgoj katoličke djece koju su krstili u pravoslavnoj vjeri čak ako su roditelji katolici izjavili da žele dijete odgajati kao katolika, pa su prema odluci državnih organa vlasti djeca morala pohađati pravoslavni vjeronauk ili napustiti državnu školu. Vidi: Z. GRIJAK, »Predstavka episkopata Vrhbosanske metropolije iz 1903. godine«, str. 88.

su se za krštenje djeteta obratili katoličkom svećeniku, ali s izričitim uvjetom da krštenik mora i dalje ostati u Protestantskoj crkvi, ali da je nadbiskup Stadler na temelju tog krštenja polagao pravo na Rädüscha držeći ga pripadnikom Katoličke crkve. Prema mišljenju Zemaljske vlade, slučajevi Regine Božić i Friedricha Rädüscha pobijali su navedene Stadlerove optužbe o pristranosti državnih vlasti u navedenim pitanjima jer se Vlada samo ograničavala na to da donese zakonski odgovarajuću odluku o vjerskoj nastavi djece koja su na taj način krštena.

Posljednjom, četvrtom točkom, Vlada je odbacila i prigovor da u slučajevima konverzija maloljetnih osoba pokazuje nesklonost Katoličkoj crkvi i time omogućava vraćanje takvih obraćenika u nekatolički roditeljski dom, što najčešće završava onemogućavanjem konverzije. Vlada je glede tog prigovora napomenula da se on može razriješiti uzme li se u obzir čl. 1. odredbe o konverziji od 9. srpnja 1891., koji propisuje da je prijelaz iz jedne u drugu priznatu vjersku zajednicu zemaljskih pripadnika BiH bez obzira na spol, a pod pretpostavkom normalnoga duhovnog i ćudorendog stanja s postignutom punoljetnošću dopušten i kad je dotična osoba stekla potpunu tjelesnu i duhovnu zrelost. Po tom su članku, dakle, i nepunoljetne osobe bile spremne za konverziju ako su postigle duhovnu i tjelesnu zrelost, a njezino utvrđivanje bilo je u dvojbenim slučajevima stvar procjene liječničkih stručnjaka, dakle *questio facti*. Što se pak ticalo zahtjeva roditelja da se obraćenici vrate u roditeljsku kuću, dotične vlasti povodile su se samo pretpostavkom da je pod svaku cijenu trebala biti osigurana potpuna sloboda savjesti obraćenika. Stoga je Vlada zaključila da je to također *questio facti* i da o ispravnoj procjeni svih čimbenika koje treba uzeti u obzir ovisi treba li prihvatiti žalbu roditelja ili ne. U pravilu se saslušanje o konverziji preporučivalo na neutralnome mjestu, a ako se njime ne bi raspolagalo, raznolikost suprotstavljenih utjecaja o tome isključivalo je utvrđivanje jedne opće vezujuće norme u tom pogledu pa je odluka o želji za vraćanjem morala biti prepuštena činjenicama i uvidu nadležnoga političkog tijela. No Vlada je upozorila da ta odluka ne mora pogodovati akatoličkim roditeljima koji su se protivili konverziji, što je prema njezinu mišljenju najbolje pokazao slučaj Anđe Marić iz livanjskog okruga u listopadu 1897. godine, koja, iako tek sedamnaestogodišnjakinja, ipak nije vraćena majci u strogo pravoslavnu kuću jer se činilo da je ugrožena njezina sloboda savjesti. Time je prema Vladinu mišljenju, dokazano da je i taj prijekor, koji je iznio nadbiskup Stadler, kao i svi ostali, neutemeljen.¹⁸

4. Slučaj Jelene Maksimović

Treći slučaj kojim je Zemaljska vlada pokušala opovrgnuti Stadlerove teze o njezinoj pristranosti prilikom konverzija bila je konverzija pravoslavke Jelene Maksimović iz Vlasenice, zbog koje je Okružnom nadleštvu u Tuzli pravoslavni metropolit Živković 22. svibnja uručio pritužbu, a ured je o tome izvijestio Zemaljsku vladu 18. lipnja 1902. Jelena Maksimović je živjela sa žandarmerijskim narednikom Ivanom Bukvićem u konkubinatu od 1900. godine i udala se za njega te prešla dobrovoljno s pravoslavne na katoličku vjeru, no pravoslavna je metropolija u Tuzli, u postupku provedbe te kon-

¹⁸ ZVS, 800. res. 1902. (njemački, pisana gotica).

verzije, koju je proveo Rimokatolički župni ured u Modriči, vidjela prekršaj Naredbe o konverzijama iz 1891. godine i zatražila reakciju vlasti. Okružno nadleštvo u Tuzli utvrdilo je da je J. Maksimović iz Vlasenice namjeru o istupanju pravodobno priopćila okružnim vlastima u Vlasenici i tamošnjemu pravoslavnom parohu, ali budući da boravi u Modriči, to nije učinila usmenim, nego pisanim putem. No pravoslavni paroh u Modriči Stevo Popović, kojem se Jelena obratila osobno, odbio je izdati potvrdu jer je za to bio nadležan svećenik u Vlasenici, a kada se Jelena pisanim putem obratila pravoslavnomu svećeniku Gojku Markoviću u Vlasenici, on joj nije udovoljio jer se nije pojavila osobno, ali je dodao da on konverziju ne može spriječiti s obzirom na to da je zakonski odobrena. Jelenini bezuspješni pokušaji nagnali su mladoženju Bukvića da se obrati pravoslavnomu župnom uredu u Vlasenici za odobrenje potrebne potvrde, a ured je proslijedio taj zahtjev metropolitu Mandiću u Sarajevo, koji ga je pak proslijedio žandarmerijskomu zapovjedništvu, nakon čega je Bukvić zadržan radi izjave. Nakon što je dao izjavu, Bukvić je dobio dopis rimokatoličkoga vojnog župnika u Sarajevu, kojim je upućen rimokatoličkomu župniku u Modriči, kojemu je opisao svoju molbu, a Župni ured proslijedio ju je rimokatoličkomu vojnom svećeniku u Sarajevu i nadbiskupu Stadleru, koji je 15. prosinca 1901. Župnom uredu u Modriči dopustio provesti Jeleninu konverziju, ali bez spomenute potvrde. Time je, prema mišljenju Okružnog nadleštva u Tuzli, učinjena povreda Naredbe o konverzijama iz 1891. godine.¹⁹

Zemaljska je vlada u Sarajevu Zajedničkomu ministarstvu financija 23. lipnja 1902. godine navela da u slučaju Jelene Maksimović iz Vlasenice, koja je, nakon dvanaest godina života u izvanbračnoj zajednici sa žandarmerijskim narednikom Ivanom Bukvićem iz Modriče, prešla s pravoslavne na katoličku vjeru i za njega udala, nije došlo do povrede Naredbe o konverzijama, jer je J. Maksimović namjeru o istupanju iz Pravoslavne crkve pismeno priopćila pravoslavnomu župniku (parohu) u Vlasenici i usmeno pravoslavnom parohu u Modriči, ali ipak nije od pravoslavnih crkvenih organa dobila propisani ispis iz Pravoslavne crkve. Zemaljska je vlada procijenila da je konverzija J. Maksimović lišena svakoga političkog značenja te da su vjenčanju bili nazočni najugledniji građani iz Modriče pravoslavne vjere i time posvjedočili da se ni na koji način ne osjećaju povrijeđeni konverzijom. Mišljenje Zemaljske vlade prihvatio je i odjelni predstojnik u Zajedničkome ministarstvu financija 3. srpnja 1902. godine.²⁰ Nakon toga se Zemaljska vlada obratila Okružnom nadleštvu u Tuzli 7. srpnja 1902., napomenuvši da je metropolit Živković htio da njegovo očitovanje o toj stvari iz »pridržanih mu razloga« ostane usmeno. Nasuprot svomu ranijem mišljenju ustvrdio je da nije bilo nikakvog razloga za intervenciju okružnih vlasti, budući da konverzija Jelene Maksimović ne proturječi Naredbi o konverzijama iz 1891. godine. Ujedno je opovrgnuo informacije prema kojima su ugledni građani Modriče pravoslavne vjere bili nazočni na vjenčanju Jelene Maksimović.²¹

¹⁹ ZV, 475/1902. Reservat I. (njemački).

²⁰ ZV, 475//1902. (ZMF, Prez. BH, 921/1902) Dokument iz fonda ZMF-a priložen dokumentu iz fonda ZV-e. *Isto*. U prethodnom dokumentu navodi se da u konkubinatu živi dvije godine, od 1900. godine. (njemački, pisana gotica).

²¹ ZV, 521/1902. (njemački, pisana gotica).

5. Konverzija Mehmeda Sinanovića

Poseban slučaj u pitanju preobraćenja na katolicizam tijekom austrougarske vladavine u BiH predstavljao je spor glede konverzije Mehmeda (Alojzija nakon prihvaćanja kršćanstva) Sinanovića, koji je kršten 17. prosinca 1905. O toj su konverziji potpuno različit opis iznijeli nadbiskup Stadler, s jedne, te predstavnici vlasti, s druge strane. Početak slučaja Mehmeda Sinanovića bio je dolazak njegovih rođaka iz Trebinja sredinom prosinca 1905. godine, kad je, prema zapisniku napravljenom 31. prosinca u uredu Vladina povjerenika za glavni grad Sarajevo Mirona von Zarzyckog, u Sarajevo prvo došao Ramo Tičić, Mehmedov tutor po odluci šerijatskog suda u Trebinju od 17. srpnja 1901., i izvijestio da je Mehmed zbog djevojke iz katoličke obitelji odlučio promijeniti vjeru, ali da je prihvatio poziv svoga bolesnog djeda Durana Gatačkića da se vrati u Trebinje, preuzme djedov posjed i brine se o njemu kao jedini potomak. Zbog djedova poziva Mehmed je htio od uprave duhanske tvornice zatražiti otpusnicu o dosadašnjem službovanju, te je pred Ramom Tičićem, svojim šogorom Avdom Tičićem i dvojicom Trebinjaca izjavio da će ostati u muslimanskoj vjeri i da mu je žao što je rodbini nanio sramotu odlukom o promjeni vjere. No, iako mu je šogor platio dugove i nadao se da će Mehmed poći u Trebinje, on je drugog dana, nakon posjeta duhanskoj tvornici, gdje se htio oprostiti od direktora, izjavio da neće u Trebinje, nego da će ostati u Sarajevu i raditi u tvornici, pa je Ramo Tičić zatražio od Zarzyckog da mu preda Mehmeda kako bi ga on odveo u Trebinje. Mehmed se istog dana odazvao Zarzyckijevu pozivu i predočen mu je zapisnik s Tičićevom izjavom, a nakon priopćenja da će njegov tutor sudski zatražiti donošenje odluke o povratku u Trebinje, Mehmed je izjavio da će idući dan dragovoljno oputovati u Trebinje, samo je zatražio da on i šogor prenoće u zgradi redarstva jer je već bilo kasno. Zbog uznemirenosti koja se pojavila među muslimanima, Mehmed se bojao noćiti negdje sa strane, pa je u zapisniku istaknuto da mu je dopušteno s Ramom Tičićem prenoćiti kod redarstva, a na kraju je izjavio da će vjerojatno oputovati u Ameriku jer mu je mrsko bilo ostati među muslimanima koje je uvrijedio prijelazom na drugu vjeru.

U zapisnik je unesen i opis tih događaja koji je iznio Husein Omanović, učenik preparandije u Sarajevu, napomenuvši da ga je 28. prosinca 1905. Mehmedov šogor Avdo Tičić pismeno izvijestio da će Mehmedu, ako se vrati u Trebinje, pokloniti novoootvorenu trgovinu u Trebinju, a djed imanje u vrijednosti od 6000 kruna. Husein je to pismo pokazao Mehmedu u gostionici *Marienhof*, a Mehmed je odgovorio da vjeruje sadržaju pisma, ali da mu je teško ostaviti ženu zbog koje je prihvatio katoličku vjeru. Husein je tada Mehmedu predložio da s djevojkom ode u Trebinje i vjenča se s njome, ali svaki u svojoj vjeri, što je ovaj prihvatio i rekao da će pitati djevojku hoće li poći s njime, te je izjavio da žali što je promijenio vjeru. No idućeg dana Mehmed je Huseinu rekao da djevojku nije mogao vidjeti i da ne može otići iz duhanske tvornice bez otkaznog roka, jer mora dobiti svjedodžbu o ponašanju. Husein se tada ponudio da mu isti dan nabavi svjedodžbu i ujutro otiđe u Trebinje, što je Mehmed prihvatio i izjavio ponovno da želi ostati musliman jer da se predomislio i da žali što je prihvatio drugu vjeru. Kad ga je Husein pozvao da posjeti Vladina povjerenika radi primitka otpusnice i izjave kako će se vratiti islamu i otići u Trebinje, Mehmed to nije htio, opravdavši se stidom i osjećajem neugode, pa je zamolio Huseina da on sam posjeti povjerenika. On je to učinio, a Zarzycki je Huseinu

obećao donijeti otpusnicu popodne istog dana, napomenuvši da Mehmed ne treba doći jer ga još uvijek drži muslimanom zato što nije legalno prešao u drugu vjeru i stoga ne treba davati nikakve izjave glede tog događaja kod vlasti. Husein se dogovorio s Mehmedom da ga čeka u kavani *Lohner* dok mu od povjerenika ne donese svjedodžbu, no kad se uputio povjereniku, na ulici je sreo Mehmedova tutora Ramu Tičića te rođake Avdu i Aliju Tičića i njegova strica Omera Sinanovića, koje je onda pozvao u kavanu k Mehmedu. Kad se vratio s otpusnicom, Mehmed je bio zadovoljan i izjavio da će isti dan otići s rođacima u Trebinje, a Husein je ponovno naglasio da mu je Mehmed rekao nakon onog pisma kako mu je žao što je prešao u drugu vjeru te da će ostati u islamskoj vjeri i otići u Trebinje, te da je isto ponovio pred svojim rođacima i Alijom Arnautovićem, mesarom u *Marienhofu* (Marijin dvor, dio Sarajeva). To su potvrdila i spomenuta četvorica, tj. Omer Sinanović, Avdo i Alija Tičić te Alija Arnautović svojim potpisima na kraju zapisnika.²²

O Sinanovićevu slučaju govorilo se u muslimanskim političkim krugovima i trebao je biti iskorišten u političke svrhe, što se vidi iz izvješća policijskog konfidenta kodnog imena Filan, sastavljenog na hrvatskom i njemačkom jeziku u Sarajevu 21. i 22. prosinca 1905., koji je upozorio da se u Sarajevu prilikom susreta Dervišbega Miralema i Šerifa Arnautovića s Saliogom Bičakčićem, koje je Filan nazvao »ekstremistima«, spominjao i Sinanovićev slučaj. S Bičakčićem se susrelo i izaslanstvo koje je bilo kod Zemaljske vlade zbog tog slučaja, a on im je predložio podnijeti tužbu caru Franji Josipu I. jer je po njegovu mišljenju Vlada pokazala pristranost zato što je Sinanovićev kum bio Emil Hörmann, sin dvorskog savjetnika Konstantina Hörmanna, tada šefa jednog odsjeka Zemaljske vlade, što je prema Bičakčićevu mišljenju ukazivalo da je Vlada bila spremna pokrstiti muslimane. Dan kasnije, 22. prosinca, na drugom sastanku kod Bičakčića, komu su nazočili H. Mehmed Telalagić, Avdaga Šahimagić, H. Hasan Nezirhodžić, H. Avdija Demirdžić, Omeraga Užičanin, H. Avdija Nedopek i Halilpašić, a pridružio im se Šerif Arnautović,²³ dogovoreno je da se o Sinanovićevu slučaju pošalju brzojavi u Carigrad i Beč, ali da to treba napraviti iz Novog Sada, i da taj slučaj treba tendenciozno razglasiti u oporbenim srpskim novinama. Sudionici sastanka zamjerali su Vladi što nije išla zakonitim putem u Sinanovićevu slučaju i ponovili da je Hörmannova prisutnost na krštenju pokazala Vladinu sklonost takvom ponašanju. Konfident Filan razgovarao je i sa šerijatskim sucem Hadži Hafisom Isom efendijom Osmanagićem, koji je zaključio da je to, uz problem jezika u islamskim učilištima kod mlađih generacija, koje da koriste hrvatske, a ne turske ili arapske izraze, bio još jedan od Vladinih pokušaja da muslimane pohrvati, katolicizira i odvoji ih od Carigrada.²⁴ Koji su bili učinci tih planova i prijedloga, nije poznato iz dostupnih dokumenata, ali je u brzojavi Zemaljske vlade od 31. prosinca 1905. upućenom zajedničkomu ministru financija Istvanu Buriánu bilo navedeno da je Mehmed Sinanović

²² ZMF, pres. 1906., br. 144., ad No 49 res R-e.

²³ Šerif Arnautović (1874.–1935.) politički se angažirao u muslimanskome autonomnom pokretu i bio je interniran u Raškoj gori kod Mostara, a zbog veleizdaje osuđen je na dvije godine zatvora. Povezao se sa srpskim opozicijskim krugovima u Monarhiji. Postao je virilni član bosanskohercegovačkog Sabora 1910. godine, a u Kraljevini Jugoslaviji je 1933. godine imenovan senatorom. Opširnije: Osman HADŽIĆ, »Arnautović, Šerif«, *Narodna enciklopedija srpsko-hrvatsko-slovenačka*, I, Zagreb, 1926., str. 84; Josip NAGY, »Arnautović, Šerif«, *Hrvatska enciklopedija*, sv. I, Zagreb, 1941., str. 638–639; Z. GRUJAK, *Politička djelatnost*, str. 195–212, 662, bilj. 969.

²⁴ ZMF, pres 1905., br. 1573. (njemački, strojopis).

pod pritiskom svojih rođaka opozvao promjenu vjere, ostao musliman i otputovao istog dana u Trebinje, gdje je otvorio dućan, pa je popustila uznemirenost među muslimanima, a postala je upitnom i planirana deputacija u Beč.²⁵

Iscrpniji i vrlo različit opis događaja oko Sinanovićeve konverzije donio je list *Das Vaterland*²⁶ 21. siječnja 1906., prema kojem je dvadesetogodišnjeg Mehmeda nakon šestomjesečnog podučavanja u katoličkoj vjeri krstio 17. prosinca Stadlerov tajnik Antun Buljan, Stadler mu je podijelio sakrament potvrde, a Mehmedov krsni kum bio je Gregor Lešić, upravitelj biskupijskih dobara, dok mu je kod potvrde kum bio spomenuti student Emil Hörmann. No autor članka je istaknuo da se već dva sata nakon krštenja skupilo 35 muslimana i da su sa sarajevskim gradonačelnikom Kulovićem na čelu došli u Vladu žaliti se protiv tog događaja, pa je Vlada ustuknula i umjesto da je neofita Alojza, kako se Mehmed nazvao, zaštitila od ugnjetavanja, predala ga je »muslimanskom fanatizmu« i potjerala ga u Trebinje koristeći se lukavštinom i prisilom: prvo je 30. prosinca musliman Husein Omanović iz Trebinja, inače učenik Učiteljske preparandije, pokušao nagovoriti Alojza (Mehmeda) da pođu u policiju, ali kada to nije uspio, odveo ga je u jednu kavanu, u kojoj je sasvim neočekivano sreo muslimane iz Trebinja, i to šogora Avdu Tičića te Ramu Tičića, skrbnika svoje mlađe sestre, koji su ga nagovarali na vraćanje islamu i povratak u Trebinje. Čak su mu uručili svjedodžbu direktora tvornice duhana, a koja je izdana bez Mehmedova znanja, kako ništa ne bi sprječavalo njegov trenutačni odlazak. On je sljedećeg dana, 31. prosinca, otišao sa svjedodžbom nadbiskupu Stadleru i izjavio da želi ostati u katoličkoj vjeri i zadržati svoju službu u tvornici duhana, a nikako je ostaviti, ali Stadler nije poduzeo nikakve dalje korake uvjeren da će Zemaljska vlada ispuniti svoju dužnost i znati zaštititi slobodu jedne osobe. No, prema autoru članka, Mehmeda je iste večeri policija zatvorila i 1. siječnja odvela u Trebinje, odakle je javio ovdašnjim poznanicima da je vrlo strogo čuvan, ali da je vjeran katoličkoj vjeri i da razmišlja kako bi opet mogao dobiti slobodu, a pročulo se i da je pobjegao u Dalmaciju.

Istog dana kada je muslimanska delegacija podnijela tužbu Zemaljskoj vladi, policija je Stadleru javila da su se osvetoljubivi muslimani urotili protiv njegova života i upozorila ga da se, ako napušta dom, treba četvrt sata prije javiti policiji jer je zapovjedbena da ga uvijek prilikom napuštanja stana prate barem tri pripadnika sigurnosne službe. Autor članka zajedljivo je primijetio da Stadler bez posebnih mjera zaštite nije siguran za vlastiti život ni pred Vladinim očima usred bijela dana te napomenuo da je Stadlera nakon Mehmedova odvođenja u Trebinje posjetio Vladin povjerenik za Sarajevo (Miron von Zarzycki, op. Z. K.) u pratnji zapisničara, koji je na temelju pismene naredbe civilnog adlatusa trebao ispitati nadbiskupa o okolnostima Sinanovićeve krštenja. Stadler je priznao da je naredio provođenje spornog krštenja, a na povjerenikovo pitanje zašto se nije držao odredbe Zemaljske vlade o konverzijama, odgovorio je da je tu Naredbu iz 1891. godine Sveta Stolica

²⁵ ZMF, pres. 1906., br. 5. (njemački, strojopis).

²⁶ *Das Vaterland (Domovina)* bio je list katoličkog usmjerenja, a izlazio je od 1. rujna 1860. do 31. prosinca 1911. Naglasak mu je bio na vanjskopolitičkim temama, a gotovo da i nije sadržavao lokalne teme ili privredna pitanja. Naklada mu je u početku bilo oko 8000 primjeraka, ali je početkom 20. stoljeća pala na 5000 primjeraka. Konkurentski list bio mu je *Reichspost*, kršćansko-socijalnog usmjerenja, koji je izlazio od 1. siječnja 1894. do 30. rujna 1938., kada je ukinut dolaskom nacista na vlast. Opširnije: Kurt PAUPIÉ, *Handbuch der österreichischen Pressegeschichte 1848–1959.*, Band I, Wien, 1960.

osudila kao protivnu katoličkoj vjeri, pa su biskupi bosanskohercegovačke crkvene provincije Vladi i Ministarstvu pismeno i usmeno obznanili da je ne smiju niti će je prihvatiti, na što imaju pravo prema odluci Njegova Veličanstva, koje je Katoličkoj crkvi osiguralo punu slobodu, a prema kojoj se katolički biskup mora pokoravati naredbama najvišega crkvenog poglavara, rimskog pape.

Stadler nije htio potpisati zapisnik jer ga je po njegovu mišljenju povjerenik pozvao na odgovornost zbog situacije za koju nije bio mjerodavan, ali je 17. siječnja Stadleru uručena presuda prema kojoj je kažnjen s 500 kruna jer se ogriješio o odredbu od 9. srpnja 1891. o prijelazu s jedne na drugu vjeru u BiH i zanemarivši 3. paragraf dotične odredbe naložio svom tajniku da krsti Mehmeda Sinanovića. Presuda se temeljila na okrivljenikovu (Stadlerovu) priznanju, pri čemu je kao olakotna okolnost uzeta u obzir njegova dotadašnja neporočnost, a kao otegotne Stadlerovo navodno zanemarivanje spomenute odredbe, koje je među domaćim pučanstvom izazvalo veliku uzrujanost i ogorčenost, te činjenica da je namamio i drugu osobu na nepoštivanje spomenute uredbe. Stadler je odbacio rečenu presudu i odbio platiti ikakvu kaznu, ali se nije htio ni žaliti objasnivši da je zakonska odredba od 9. srpnja 1891., na koju se pozvala Vlada, donesena bez prethodnog sporazuma sa Svetom Stolicom, a bila je toliko protivna katoličkoj vjeri da je Sveta Stolica njezino provođenje strogo zabranila i napomenula da ono što propisuje Vladina odredba ne samo da ne odobrava nego da ne može ni tolerirati, nego samo trpjeti pod pritiskom vlasti i nepravde. Zato je Stadler tvrdio da nije bio dužan držati se te odredbe niti je smatrati važećom za katolike, pa se nije mogao ni ogriješiti o nju, niti je mogao povjerniku u toj stvari priznati sudsku kompetenciju nad njim. Autor članka postavio je pitanje uživa li Katolička crkva u BiH pod novom kršćanskom vlašću onakvu slobodu za kakvom čezne i kakva joj se jamči, napomenuvši kako je dobro poznato da katolici češće otpadaju od vjere i ostaju u Sarajevu, ali je Vlada to znala i šutjela, kao i u slučajevima ponovnog krštenja muslimana, koji su kao i Vlada znali za to, ali je sve ostalo mirno. Naglasio je da se u ovom slučaju galama digla zbog nekoliko fanatičnih huškača, a da se austrijska Vlada ne bi trebala sramiti, njima za ljubav, na sebe natovariti bruku i sramotu i suprotstaviti se pravilima Katoličke crkve i napasti katoličkog dužnosnika vjernog svojoj službi jer je bilo vrijeme da Zemaljska vlada pođe drugim smjerom i bez odgađanja izvan snage stavi odredbu o promjeni religije koja se ogrješuje o katoličku vjeru i Svetu Stolicu.²⁷

Nadbiskup Stadler uručio je 22. siječnja 1906. Zemaljskoj vladi prosvjednu notu zbog intervencije vlasti u povodu Sinanovićeve konverzije, navevši i prijašnje slučajeve Vladinih intervencija u korist islamske vjerske zajednice. Upozorio je vlasti da je Katolička crkva ovisna o Svetoj Stolicu i da se stoga ne može pridržavati Naredbe o konverzijama, koju ne prihvaća Sveta Stolica, koja je odbacila austrougarske uredbe o konverzijama u Bosni i Hercegovini zato što po tim uredbama niti jednomu muslimanu ne bi bilo moguće provesti konverziju na katolicizam. Iznio je slučaj Sale Sivrić, kojoj su najprije na silu oduzeta djeca, a zatim je udajom za muslimana izgubila svaku mogućnost izbora glede konverzije, a nakon toga je uslijedila ova afera zbog Sinanovićeve obraćenja, koji je, postavši katolik, izgubio posao u tvornici duhana, nakon čega su ga njegovi rođaci na silu i uz policijski

²⁷ »Die Beurteilung des Erzbischofs von Sarajevo«, *Das Vaterland. Zeitschrift für österreichische Monarchie*, 21. I. 1906., br. 19., Jahrgang XXXXVII., 1–2.

nadzor odveli u rodno mjesto (Trebinje). Stadler je zahtijevao da Vlada poštuje propise Katoličke crkve na način kako to čini s propisima islamske vjerske zajednice i zahtijevao da Mehmed ostane u katoličkoj vjeri, koju je slobodne volje prihvatio, te da se vrati na posao koji je nepravедno zbog konverzije izgubio.²⁸ No građanski doglavnik Isidor Benko istog je dana odbacio Stadlerove navode o utjecaju austrougarskih vlasti na Mehmedovo držanje i pristranoj podršci njegovoj obitelji i pozvao se na Naredbu o konverzijama iz 1891. godine, koju su odbacili i Sveta Stolica i austrougarska vlast, konstatiravši da je nadbiskup Stadler s mjerodavnog mjesta primio jasne obavijesti o Naredbi o konverzijama iz 1891., ali da odbija bilo kakvu raspravu o tome. Benko je odbacio Stadlerovu tezu da je Mehmed dobio otkaz, nego zaključio da je svojevóljno napustio posao kada su mu u Sarajevo pristigli rođaci i rekli da mu je djed osigurao egzistenciju u Trebinju ako se vrati islamu, da nije izručen rođacima, nego se s njima susreo »u rodbinskoj ljubavi« te da je svojevóljno, a ne pod policijskom pratnjom, otputovao u Trebinje. Benko je Sinanovićevo konverziju proglasio nezakonitom jer prilikom nje nisu poštovani propisi Naredbe iz 1891. godine, a naglasio je da Zemaljska vlada Sinanovićev povratak na islam smatra potpuno zakonitim jer se u prisutnosti svojih rođaka i zakonitog tutora u uredu Vladina povjerenika za Sarajevo, u koji je došao svojevóljno, očitovao da se vraća »svojoj pradjedovskoj islamskoj vjeri«.²⁹

Nadbiskup Stadler osporio je 31. siječnja 1906. Benkove tvrdnje kako se Nadbiskupski ordinarijat u svojim pritužbama zbog postupaka Zemaljske vlade prilikom Mehmedove konverzije poslužio neistinitim informacijama i da je Zemaljska vlada postupala zakonito, naglasivši da se Zemaljska vlada nije pridržavala niti naredbe iz 1891. godine, koju je potpisala, nego je čak u restriktivnom postupanju išla ispod njezine razine. Podsjetio je da je Sveta Stolica odbila Naredbu o konverzijama iz 1891. godine kao protivnu kanonskom pravu, a da su godine 1895., nakon prethodno postignutog sporazuma između Austro-Ugarske Monarhije i Svete Stolice (1894.), Zemaljska vlada i Nadbiskupski ordinarijat prihvatili novu uredbu. Stadler je uredbu iz 1895. nazvao *quasi* konvencijom, jer ju je Sveta Stolica pristala samo tolerirati, a austrougarska vlada odbila ju je proklamirati jer bi time dezavuirala carski potpis na Naredbi o konverzijama iz 1891. godine. Budući da se Zemaljska vlada u daljnjem tijeku događaja nije pridržavala uredbe iz 1895., nego se nastavila pozivati na raniju uredbu iz 1891., koju je Sveta Stolica odbacila, Nadbiskupski ordinarijat obavijestio je Zemaljsku vladu da se ubuduće također neće pridržavati uredbe iz 1895. godine, nego da će slijediti isključivo odredbe kanonskog prava.

O konverziji Mehmeda Sinanovića Stadler je iznio svoju verziju događaja naglasivši da je Mehmed bio »moralno« prisiljen otići iz Sarajeva i pogaziti novu vjeru. Svoju je tezu potkrijepio činjenicom da je Mehmed, koji je nakon krštenja nazvan Alojzije, u nadbiskupskom dvoru pred svjedocima 31. prosinca 1905. zatražio zaštitu od svojih rođaka jer su ga prisiljavali da odbaci novu vjeru i napusti Sarajevo, zbog čega su na njega budno pazili, pa je samo lukavošću uspio pobjeći i doći Stadleru. Tu je htio ostati dok mu se rođaci ne vrate u Trebinje, ali Stadler mu je savjetovao da se vrati kući, odupre pritisku kome je bio

²⁸ ZMF, Präs. BH, 82/1906. I. (njemački). Vidi: Z. GRIJAK, »Problem konverzija na katolicizam«, str. 551.

²⁹ ZMF, Prez. BH, 82/1906. II. (hrvatski, njemački). Vidi: Z. GRIJAK, »Problem konverzija na katolicizam«, str. 552.

izložen i nastavi raditi u duhanskoj tvornici. Stadler je odbacio tezu da je Mehmed sam zatražio otpusnicu iz tvornice duhana u kojoj je radio, napomenuvši da je Mehmed pred svjedocima izjavio kako je on sam nikada nije zatražio, nego da ju je povjerenik Zarzycky zatražio u svoje ime od nadzornika tvornice Kellera, koji je tonom kojim je dao izjavu potvrdio da to nije bila nikakva odstupnica. Stadler je istaknuo da je i dolazak Sinanovićevih rođaka u Sarajevo bio dio dobro pripremljenog plana, jer se oni uopće već dvije i pol godine nisu brinuli za njega, da bi se sada pojavili s puno obećanja, a posebno je čudna bila činjenica što je Vlada Mehmeda prvo premjestila u Banju Luku i platila mu putni trošak, a onda je odjednom, kad su se pojavili njegovi rođaci, zaustavila njegov odlazak i vratila ga u Sarajevo, u kojem su se baš tada pojavili ti rođaci. Stadler je upozorio da je Mehmeda Sinanovića na željezničku stanicu pratila policija, ali da je on preko svoga pouzdanog prijatelja javio kako su rođaci izvršili toliki pritisak na njega da im se ne može oduprijeti, no napomenuo je da će ostati katolik. Isti gospodin u kojeg se uzdao Sinanović tvrdio je da je pred Sinanovićevim kupeom vidio policijskog službenika, a u kupeu se nalazio i policajac na tajnom zadatku. Prema Stadlerovu mišljenju, Vlada je u ovom slučaju pokazala veliku nedosljednost u stavovima glede konverzija, jer Sinanovićeva izjava kako se vraća »pradjedovskoj vjeri« pokazuje da je pojedincima dopušteno izjasniti se muslimanima, ali ne i katolicima, što je otvaralo pitanje da li Vlada uopće priznaje katoličko krštenje: naime, ako ga ne priznaje, postavlja se pitanje zašto je Sinanović trebao javno izjaviti da se vraća u staru vjeru, ali ako ga priznaje, trebala se držati zakona prema kojem je Sinanović trebao čekati dva mjeseca prije povratka u staru vjeru. Stadler je zaključio da Vlada (krsta) krštenje ne priznaje, nego se odrekla svoje naredbe o konverzijama, priklonila muslimanima i dopustila da se Sinanović javno odrekne katoličke vjere, a upozorio je da tezu o Sinanovićevoj slobodnoj volji prilikom odlaska k rođacima pobija njegov zahtjev da mu se pisma šalju *poste restante*, tj. kao pošiljku koju treba podići na pošti, a ne donosi se naslovniku, jer će mu ih inače »dobri« rođaci uništiti. Na kraju je Stadler zatražio od Zemaljske vlade da dopusti potpunu vjersku slobodu, a Alojzije Sinanović da bude zaštićen i vraćen na staro mjesto.³⁰

Potpuno različit opis događaja od Stadlerovih tvrdnji iznio je 8. veljače 1906. već spomenuti Vladin povjerenik za glavni grad Sarajevo Miron von Zarzycki, koji je napomenuo da ga je 14. prosinca 1905. Reis-ul-ulema Mehmed Teufik efendija Azabagić pitao je li jedan musliman, zaposlen u tvornici duhana, najavio postupak za promjenu vjere kod njega kao Vladina povjerenika. Azabagić je napomenuo da moguću promjenu vjere te osobe ni jedna strana neće prihvatiti, ali da će ponovno Stadlerovo ignoriranje postojećih propisa o konverzijama izazvati veliku uznemirenost u cijelome muslimanskom pučanstvu. Zarzycki se tada raspitao o tom slučaju, ali je napomenuo da je bio doveden pred svršen čin jer je Mehmeda Sinanovića u nedjelju 17. prosinca u nadbiskupskoj kapeli krstio Stadlerov tajnik Antun Buljan, a dobio je ime Alojzije. Odmah nakon krštenja nadbiskup Stadler održao je misu i Alojziju podijelio sakrament potvrde, a on je svakome, koji je to htio čuti, pričao i hvalio se da ga je nadbiskup potvrdio, te da mu je krsni kum bio upravitelj nadbiskupijskih dobara Gregor Lešić, a kod potvrde Emil Hörmann, sin odjelnog šefa

³⁰ ZMF, Prez. BH, br. 144., 906 (strojopis). Vidi: Z. GRUJAK »Problem konverzija na katolicizam«, str. 552.

Hörmanna, čiji otac o tome nije ništa znao. Zarzycki je napomenuo da je u izvješćima upućenima Zemaljskoj vladi 19. i 21. prosinca opisao uzrujanost i ogorčenje koje je kod muslimana izazvalo to Stadlerovo očito ignoriranje postojećeg propisa o konverzijama, te da Mehmeda Sinanovića, bez obzira na uzrujanost kod muslimana, nitko nije uznemiravao niti mu onemogućavao nesmetano kretanje Sarajevom. Napomenuo je da je on Mehmeda pozvao k sebi zbog kršenja propisa o konverzijama tek nakon pet dana, 22. prosinca, saslušao ga i nakon sastavljenog zapisnika otpustio, ali da se 30. prosinca 1905. kod njega pojavio gradonačelnik Esad efendija Kulović u pratnji Huseina Omanovića, učenika učeničke preparandije i intimnog prijatelja Mehmeda Sinanovića, koji je povjereniku rekao da je Mehmed Sinanović požalio što je nanio štetu svojim rođacima i ostalim muslimanima ovim nepromišljenim korakom, tj. promjenom vjere, da ga muči grizodušje i da se odlučio vratiti natrag muslimankoj vjeri. Zato je zamolio njega, Huseina Omanovića, da mu isposluje potvrdu o radnom odnosu u tvornici duhana, kako bi zajedno s rođacima, koji su stigli u Sarajevo, otputovao u svoj zavičaj u Trebinje, no zbog stida nije se htio pojaviti pred povjerenikom radi objašnjenja motiva povratka u islam, iako je bio spreman doći ako je to bilo neizbježno. Husein Omanović tvrdio je da je Mehmed svoju odluku o povratku islamu i odlasku u Trebinje iznio i svojim rođacima te da ga nitko nije na to nagovorio, a Zarzycki je odgovorio da Sinanović ne treba osobno doći pred njega jer nije prijavio svoju promjenu vjere kod njega, povjerenika, što propisuje postojeći zakon, pa njegovo krštenje za državne vlasti nije bilo pravovaljano, jer je bilo provedeno bez uvažavanja propisanih formalnosti koje određuje uredba o konverzijama. Zato se Mehmed Sinanović mogao i dalje držati pripadnikom islamske vjeroispovijesti, a Zarzycki mu je obećao da će kod voditelja tvornice duhana što prije isposlovati potvrdu da je tamo radio i pozvao ga da idući dan u 16 sati dođe u njegov ured, što je Sinanović učinio i dobivši potvrdu otišao. No, prema Zarzyckome, Mehmed Sinanović pojavio se idućeg dana (31. prosinca) u 11 sati u njegovu uredu, iako ga je policijska postaja izvijestila da se Sinanović rano ujutro s rođacima uputio na željeznički kolodvor, i izjavio da je razmislio kako ne bi trebao ostaviti tako dobar posao u tvornici i da ga rođaci ne mogu prisiliti na put u Trebinje. Zarzycki mu je odgovorio da ga nitko ne prisiljava na put u Trebinje ili na napuštanje posla, nakon čega je Sinanović napustio njegov ured, a naknadno je saznao da je Mehmed na putu prema željezničkom kolodvoru zastao pred tvornicom duhana pod izlikom da se mora oprostiti od direktora tvornice, ali se tada sastao s djevojkom Margaretom Šubić, zbog koje je i promijenio vjeru i koja ga je nagovorila da ostane u katoličkoj vjeri i da ne napušta Sarajevo. Nakon toga je odgovorio rođacima da ne želi putovati s njima, nego ostati u Sarajevu i zaputio se nadbiskupu Stadleru, kod koga je ostao duže vrijeme, i skitao se po gradu. To je, po Zarzyckome, dokazivalo da je Mehmed uživao punu slobodu i da protiv Mehmeda ništa nije poduzeto, iako je takvo njegovo ponašanje kod domaćih muslimana izazvalo sablazan i uznemirenost pa su oni planirali masovnu demonstraciju pred nadbiskupskom palačom, zbog čega je Zarzycki odlučio primijeniti samo odgovarajuće mjere i osloniti se na djelovanje utjecajnih osoba, koje su onemogućile planirane nemire i demonstracije. Istog dana kod Zarzyckog su se u pratnji Huseina Omanovića pojavili Mehmedovi rođaci Omer Sinanović, Alija Arnautović te Avdo, Alija i Ramo Tičić, koji su se požalili na Mehmedovo ponašanje i promjenu mišljenja pod utjecajem njegove djevojke. Staratelj maloljetnog Mehmeda Ramo Tičić iz Trebinja pokazao je ispravu okružnog ureda kao šerijatskog suda

u Trebinju br. 275 od 17. srpnja 1901. prema kojem je on određen za Mehmedova staratelja, istaknuo da Mehmedov djed Duran Gatačkić, starac od 90 godina, leži na samrtnoj postelji, a kako nema nikog od rodbine tko bi ga mogao njegovati, zahtijeva da se njegov unuk Mehmed Sinanović vrati k njemu jer mu namjerava oporučno ostaviti popriličan imetak. Zarzycki je odgovorio da će Mehmedu proslijediti taj zahtjev, ali da ga ne može prisiliti na odlazak u Trebinje, nego da se Ramo Tičić može obratiti sudu ako bi Mehmed odbio zahtjev te ponovio kako je činjenica što se Mehmed odazvao u njegov ured tek nakon četiri sata, koliko je trebalo redarstvu da ga pronađe, dokazivala da se Mehmed smio slobodno kretati. Zarzycki je s njegovim rođacima sastavio i već spomenuti zapisnik, a kad se susreo s rođacima, Mehmed se opet izjasnio muslimanom i stavio fes na glavu, iako ga je prije skidao s glave. Kada su mu pročitali želju njegovih rođaka iz zapisnika i preporučili da bi se on kao unuk trebao odazvati djedovu pozivu ili će ga rođaci pozvati na sud, Mehmed je pristao s njima dragovoljno otići u Trebinje, a on i njegovi rođaci zamolili su Zarzyckog da s obzirom na poodmaklo vrijeme (prošlo je već 21h) i na uznemirenost među muslimanima prenoće u zgradi redarstvene straže. Zarzycki je pogrešnim ocijenio zaključak Zajedničkog ministarstva financija kako ne postoje razlozi za bojazan da bi Mehmedovo noćenje u jednom hanu za njega imalo opasne posljedice zato što je on tada već objavio svoju odluku o vraćanju na islam, napomenuvši da se vijest o Sinanovićevu odustajanju od povratka u Trebinje i promijenjenoj odluci proširila brzo poput munje među ovdašnjim muslimanima, a ogorčenje doseglo vrhunac kad je Sinanović opet bio viđen kod Stadlera, pa je promjena Sinanovićeve odluke pripisana Stadlerovu nagovoru. U tim okolnostima bili su ugroženi i Sinanovićeva sigurnost i život jer je sva mržnja muslimanskog življa bila usmjerena prema njemu, a on je izjavio da će se vjerojatno iseliti u Ameriku jer mu je teško živjeti među pripadnicima svoje vjere koje je duboko povrijedio svojim postupkom. Sinanovića je Zarzycki nazvao nedosljednom, slabom i kolebljivom osobom neiskrenog karaktera i lako povodljivom stranom utjecaju, koji stavove mijenja iz dana u dan i kod kojeg se uopće ne može govoriti o nekakvom uvjerenju, pa mu se, prema Zarzyckijevu mišljenju, zbog neiskustva i nezrelosti svidjelo da mu je bila sklona jedna katolička djevojka i njoj za ljubav promijenio je vjeru, a nikako iz uvjerenja. Mehmed je u Trebinje otputovao 1. siječnja 1906.

Nakon opisa događaja glede Mehmeda Sinanovića, Zarzycki je odgovorio i na postavljena pitanja koja mu je prije 8. veljače uputila Zemaljska vlada o Sinanovićevu slučaju. Napomenuo je da Mehmed nije otpušten iz službe, nego je nakon dobivanja potvrde na vlastiti zahtjev otputovao u Trebinje, a da njegova promjena vjere nije utjecala na njegov posao, što se vidi iz činjenice da je nakon krštenja 17. prosinca ostavljen u službi sve do 31. prosinca. Nadalje, Zarzycki je istaknuo da je Mehmed zamolio svog prijatelja Huseina Omanovića da od povjerenika zatraži izdavanje potvrde od tvornice duhana, čemu da je Zarzycki udovoljio, a Mehmed je bio posebno radostan što je potvrdu dobio brzo i zahvalio svom prijatelju. Kao treće Zarzycki je napomenuo da se djevojka zbog koje je Mehmed promijenio vjeru zove Margareta Šubić i da njezin otac Ignac također radi u tvornici duhana te naglasio da nitko nije posredovao između Stadlera i Mehmeda Sinanovića jer se Mehmed tijekom boravka u Sarajevu potpuno slobodno kretao i s nadbiskupom izravno kontaktirao, što je i maksimalno iskoristio, a prilikom Mehmedova odlaska iz Sarajeva na peronu se nalazio jedan kapelan, koji je mogao Stadlera obavije-

stiti o Mehmedovu odlasku. Pod četvrtim je Zarzycki naveo da je zbog činjenice da je Mehmedov djed, starac od 90 godina, bio na samrtnoj postelji i da osim Mehmeda nije imao nikoga, odlučio Mehmeda podsjetiti na njegovu dužnost kao unuka i rekao mu da ga on ne prisiljava ni na što, a da se u slučaju Mehmedova odbijanja djedova zahtjeva skrbnik s molbom mora obratiti sudu. Kao peto Zarzycki je istaknuo da je dopuštenje traženog prenoćišta u zgradi redarstva bilo nužno jer je uzbuđenje među muslimanima zbog Mehmedova povratka u Sarajevo i ponovne promjene njegove odluke dostiglo vrhunac pa su ga gradonačelnik Kulović i mnogi općinski vijećnici savjetovali da bude oprezan i odredi privremene mjere jer je lako moglo doći do krvoprolića zbog ogorčenja koje se potpuno okrenulo prema Sinanoviću, pa su neki fanatični muslimani bili spremni na najgore. Zarzycki se pitao je li trebao odbiti Sinanovićevu želju da mu se omogući noćenje kod redarstva jer je već bilo kasno i jer se zbog stanja među muslimanima nije osjećao sigurnim, pitavši se što bi bilo kad bi Mehmeda u Hanu fizički ozlijedili fanatični muslimani ili kad bi se dosjetio zbog straha ponovno pobjeći nadbiskupu Stadleru? Upozorio je da bi unatoč svim poduzetim mjerama nadbiskupska palača mogla postati poprište teških izgređa zbog ogorčenosti i uzrujanosti muslimanskog pučanstva, te da mu je nakon upozorenja od povjerljivih ljudi bila obveza udovoljiti molbi Mehmeda i njegova skrbnika. Zarzycki je izrazio nadu da će vlasti uzeti u obzir kao pozitivno to što je on u ovoj aferi sačuvao potpunu objektivnost, postupao s puno takta te nije štedio truda za umirivanje uzburkanih osjećaja, ne prikazavši pritom niti malo pristranosti. Kao šesto Zarzycki je napomenuo da nije mogao utvrditi na čiju su dojavu Mehmedovi rođaci stigli u Sarajevo, nego da je vjerojatno njima o onome što se dogodilo pisao preparandist Husein Omanović iz Trebinja, kojeg je Mehmedov djed poslao u Sarajevo. Kao sedmo Zarzycki je naveo kako nije točno da su Mehmeda rođaci zatvorili, jer je dokazano da se on potpuno slobodno mogao kretati, s njima posjećivati kavane i pozvao ih je da prenoće u njegovu stanu, naglasivši da je Mehmed tijekom ovdašnjeg boravka njegovih rođaka opetovano bio kod njega, povjerenika, kod nadbiskupa i kod svoje djevojke, tj. slobodno se kretao gradom. Kao osmo Zarzycki je netočnom nazvao tezu o policijskom nadzoru Mehmeda Sinanovića prilikom odlaska, napomenuvši da se on nije brinuo o nadzoru niti ga je dao nadgledati, jer je Mehmeda morao tražiti uz pomoć redarstva, koje ga je tek nakon višesatnoga revnog traganja dovelo k njemu, što se ne bi dogodilo da je Mehmed bio pod policijskom prismotrom, jer bi se znao svaki njegov korak. Zarzycki je napomenuo kako je svima u Sarajevu poznato, pa i nadbiskupu Stadleru, da se na kolodvoru nalazi stalna ekspozitura ovdašnje redarstvene straže, a da su dotični redarstveni organi dužni kod svakog dolaska i odlaska vlaka održavati red i mir i doći zbog dolaska stranaca, pa su se vjerojatno i redarstveni organi, kako nalažu propisi, nalazili na peronu prilikom odlaska vlaka kojim je Mehmed Sinanović trebao otići u Trebinje te su se kod pregledavanja kolodvora mogli vidjeti i pred Sinanovićevim kupeom. Zarzycki je tendencioznim i svjesnim iskrivljavanjem činjenica nazvao tezu da se tu radilo o policijskom nadzoru Mehmeda Sinanovića, napomenuvši da je istim vlakom na petodnevni odmor u Castelnuovo (Herceg Novi) putovao jedan civilni stražar, ali da je on zapravo išao na dopust zbog Nove godine i sa Sinanovićem nije imao nikakve veze. Nakon ovih prigovora Zarzycki se osvrnuo na pisanje lista *Das Vaterland* i nazvao njegove navode pretjeranima i potpuno izmišljenima. Prvo je netočnom nazvao tezu o do-

lasku deputacije od 35 muslimana pod vodstvom gradonačelnika Kulovića »već nakon dva sata nakon krštenja pred Zemaljsku vladu«, napomenuvši da je krštenje obavljeno 17. prosinca, a deputacija je navratila tek četiri dana poslije, 21. prosinca.³¹ Nadalje, odbio je tezu da je Vlada ustuknula pred deputacijom, nego istaknuo da je građanskog doglavnika potpuno objektivno upozorila da svatko tko je fizički i psihički sazio slobodno može izabrati jednu od službeno priznatih religija, a s tom odlukom muslimani koji su se pojavili nisu bili oduševljeni. Napomenuo je da Mehmedovo obraćenje nije provedeno ni nasilno ni lukavstvom, nego onako kakao je on to već prethodno opisao i kako su to opisali Mehmed Sinanović i Husein Omanović, a izmišljenim je Zarzycki nazvao i navod da je nadbiskupa Stadlera policija izvijestila o muslimanima željnim osvete i da je od njega tražila da svaki izlazak iz palače prijavi barem 15 minuta ranije, jer se u istoj ulici gdje i nadbiskupska palača nalazi postaja redarstvene službe, iz koje se izravno može vidjeti tko ulazi i izlazi iz palače, pa nije bilo ni potrebno Stadleru dati redarstvenu pratnju. Zarzycki je napomenuo da je s više strana obaviješten o namjeri muslimana da masovno napadnu nadbiskupsku palaču, vrijeđaju Stadlera a možda naprave i nešto gore, pa je redarstvu dao određene upute i upozorio redarstvenu postaju u spomenutoj ulici da budno motri i blokira je u slučaju približavanja većeg mnoštva. Zaslugu za neizbijanje planiranih demonstracija povjerenik je pripisao svojim naputcima te podršci umjerenijih muslimana, istaknuvši da je naredio redarstvu pojačano patroliranje tijekom Badnjaka i Silvestrova, kada su ulice bile pune ljudi i promet pojačan, što je bilo uobičajeno od okupacije svake godine, a nikako učinjeno zbog Mehmeda Sinanovića ili nadbiskupa Stadlera, nego u interesu javne sigurnosti. Zarzycki je izmišljotinom nazvao podatak o navodnom Stadlerovu praćenju od triju tajnih agenata i naveo da se on slobodno kretao s tajnikom ili nekim od svećenika, a ponovno je naglasio kako je on u slučajevima konverzija tijekom 12 godna službovanja na tome mjestu znao sačuvati punu objektivnost te kako nadbiskup Stadler može potvrditi da nikad nije pokazao nikakvu pristranost ili nekorektnost, a kamoli da mu se može pripisati nasilno postupanje. Napomenuo je da ga ne uznemiruju tendenciozni i izmišljeni navodi iz lista *Das Vaterland*, jer da Zemaljska vlada poznaje njegovo 27-godišnje službovanje, a da tijekom 12 posljednjih godina nitko nije našao povoda prigovoriti mu zbog nezakonitih postupaka, nego da to baca posebno svjetlo na karakter nadbiskupa Stadlera, koji se nije ogradio od nevjerojatnih Sinanovićevih iskrivljivanja i tendencioznih izmišljotina samo zato da bi opravdao i uljepšao nezakonit i buntovan postupak. Prema Zarzyckom, nije konverzija sama po sebi bila razlogom zbog kojeg su uznemireni i ogorčeni bili ne samo muslimani nego i katoličko pučanstvo već činjenica da se nadbiskup Stadler nekažnjeno i dalje ne osvrće na postojeću odredbu o konverzijama, što pridonosi opadanju povjerenja u Vladin autoritet među pučanstvom. Naglasio je da je ogorčenje javnosti doseglo vrhunac kada je saznala sadržaj Stadlerova i Buljanova (tajnik, op. Z.K.) dopisa koji su mu njih dvojica uputila nakon dostave presude, kojoj se Stadler sam požurio dati širok publicitet, a taj ton začudio je javnost koja se pitala stoji li Stadler iznad zakona i Zemaljske vlade i mora li Vlada od toga crkvenog dužnosnika svašta trpjeti. Zarzycki je napomenuo da je to nezdravo stanje u interesu ugleda Vlade trebalo što prije biti rije-

³¹ Ovo je točan podatak jer ga spominje konfident Filan u svom izvješću (bilj. 22).

šeno, i to ili posegnućem za nekim drugim sredstvom kojim bi se borbenog nadbiskupa prisililo na prihvaćanje postojeće odredbe koje je donijelo Njegovo Veličanstvo ili bi je tebalo ukinuti kao neprovedivu.³²

No 10. veljače 1906. šef Zemaljske vlade javio je Zajedničkomu ministarstvu da mu je Zemaljska vlada uputila izvješće Vladina povjerenika za glavni grad od 8. veljače, koje opisuje i dokumentirano potvrđuje sve okolnosti o tijeku spomenutih događaja. Ujedno je napomenuo da je Zemaljska vlada, potaknuta Stadlerovom notom od 31. siječnja iste godine, u kojoj su navedene neke nove pojedinosti za neutraliziranje odluke koja mu je s tog mjesta odobrena a koja je ministarstvu predana s izvješćem od 22. siječnja zajedno s predočenom notom, preko njezina povjerenika i okružnog ureda u Trebinju istražila na čiji su poticaj Sinanovićevi rođaci došli iz Trebinja, iako se dvije i pol godine nisu uopće brinuli za njega, od koga su i kojim putem dobili obavijest o njegovoj konverziji, zatim je li točan podatak da su ga oni od dolaska do odlaska iz Sarajeva tako izdvojili od okoline da mu je onemogućena bilo kakva sloboda kretanja te, konačno, je li točna vijest da su Sinanovića prilikom odlaska pratili policajci, tj. da je na kolodvoru bio jedan policajac, a u kupeu ga je tajno pratio policajac u civilu. Šef Zemaljske vlade naglasio je da izvješće Vladina povjerenika za glavni grad Sarajevo Zarzyckog zajedno s izvješćem iz okružnog ureda u Trebinju dokazuju neodrživost Stadlerove pretpostavke o izravnoj povezanosti zaustavljanja Sinanovićeve preseljenja u Banju Luku s dolaskom njegovih rođaka iz Trebinja, tj. da pobijaju tezu kako se ovdje radilo o planiranoj akciji usmjerenoj protiv vjerske slobode konvertita, jer da su Sinanovićevi rođaci došli iz Trebinja odvratiti ga od njegove namjere iz osobne pobude, potaknuti viješću o Mehmedovu krštenju koju im je priopćio Avdo Tičić, rođak Sinanovićeve šurjaka, inače zaposlen kao bravar na željeznici. Zaustavljanje Sinanovićeve premještaja iz Sarajeva u Banju Luku šef Zemaljske vlade nazvao je mjerom predostrožnosti glede neugodne situacije za Mehmeda koja se mogla očekivati nakon primitka vijesti o njegovoj promjeni vjere, te naglasio da se Mehmed s tim složio i htio otputovati već sljedećeg dana, ali kako se u međuvremenu vijest o njegovoj konverziji potpuno proširila i postalo jasno da bi jedna takva mjera, tj. premještanje kod muslimanske strane mogla biti krivo protumačena, premještaj je istog dana obustavljen, napomenuvši da se samo može čuditi kako je jedna takva mjera, poduzeta u korist konvertita, s nadbiskupove strane iskorištena u suprotne svrhe.³³

Zarzyckijevo izvješće, zajedno s izvješćem od 10. veljače, proučio je zajednički ministar financija barun Burián, koji je 13. veljače ustvrdio da je iz njih sa zadovoljstvom mogao zaključiti kako navodi lista *Das Vaterland* počivaju na netočnim informacijama, ali da je nesumnjivo moglo biti bolje Omanovića, koji je trebao ispuniti Sinanovićevu želju o nabavi potvrde od tvornice duhana, uputiti na direkciju tvornice i odbaciti svaku ingerenciju koja u toj stvari ne pripada nadležnosti policije. Burián je napomenuo da je možda glede Sinanovićeve prenoćenja na policiji puno bolje bilo pronaći neki manje upadljiv način za osiguranje njegove sigurnosti, koji ne bi dao povoda za zlonamjerne komentare, čime bi se izbjegla ikakva sumnja o utjecaju na njegovo obraćenje. Zaključio je da je Zarzycki u ovom slučaju postupio potpuno objektivno i nepristrano i potrudio se primiriti znatnu

³² ZMF. pres. 1906., br. 258. (njemački, strojopis).

³³ ZMF., pres 1906., br. 258. (njemački, strojopis).

uzrujanost muslimanskog pučanstva, koju je izazvao ovaj slučaj i nekorektni postupak nadbiskupa Stadlera, te istaknuo da će navedene okolnosti zbog svega toga još jednom morati (pozitivno) istaknuti kako bi mu kod sljedećih sličnih slučajeva mogle biti uputa za postupanje u sličnim slučajevima. Burián je držao da ne treba odgovoriti na Stadlerovu notu od 31. siječnja jer prema njegovu mišljenju nastavak korespondencije sa stolnim kaptolom jedva da bi mogao znatnije utjecati na kaptolovo, tj. Stadlerovo prihvaćanje stvarnog stanja i djelotvornosti postojećih zakonskih odredaba. Naglasio je da Zemaljska vlada tako dugo dok on neće primijeniti novu zakonsku regulativu treba čvrsto ustrajati na tome da je temelj za postupak vlasti u slučajevima konverzija odredba od 9. srpnja 1891. kao i instrukcija o provedbi te odredbe iz 1893. godine, a da jednostranim očitovanjem biskupa kako se neće više obazirati na te odredbe koje je tolerirala Sveta Stolica ne može nastupiti promjena te zakonske osnove. Stoga će i u buduće prekršitelji te odredbe biti pozvani na odgovornost i odgovarajuće kažnjeni, navevši da će se Zemaljska vlada suzdržavati od svake mjere koja bi se mogla protumačiti kao utjecaj na konvertita s bilo koje strane, a Vladi je prepustio odluku hoće li Stadleru ponovno usmeno ponovno preporučiti ovo njemu dobro poznato Vladino stajalište.³⁴

6. Zaključak

Primjeri konverzija oko kojih su se na prijelazu iz 19. u 20. stoljeće sporili predstavnici Zemaljske vlade i nadbiskup Stadler pokazuju da je srž sporova između njih bio odnos prema Naredbi o konverzijama iz 1891. godine i njezinim dopunama iz 1893. godine. Službene vlasti nisu prihvaćale Stadlerove argumente o štetnosti Naredbe za katoličku zajednicu i o njezinu pogodovanju muslimanskoj i pravoslavnoj vjerskoj zajednici, niti argument da taj zakon katolički biskupi u BiH ne mogu prihvatiti jer ga nije odobrila Sveta Stolica. Štoviše, iznosile su i suprotne argumente, koji su trebali pokazati da se ni katolička strana nije držala pravila i da je Stadlerovo neprihvaćanje zakona iz 1891. godine uznemiravalo pravoslavnu i muslimansku vjersku zajednicu. Pritom su izbjegavale komentirati slučajeve nasilnog odnosa vjerske zajednice iz koje je konvertit potjecao prema njemu, ali su naglašavale primjere sličnog postupanja katoličkih predstavnika prema inovjercima, posebno muslimanima. To se vidjelo u slučaju Useife Deliahmetović, Ester Altarac i Huseina Omanovića, u kojima se vlasti nisu otvoreno očitovale o postupanju rodbine prema osobama koje su promijenile vjeru ili su čak negirale bilo kakvu mogućnost utjecaja konvertitove obitelji na njegove odluke, a najdrastičniji slučaj bio je onaj pravoslavke Đurđinke Pavlović 1913. godine, koju su kao redovničku kandidatkinju za časnu sestru u Sarajevu oteli pripadnici pravoslavne zajednice, a vlasti kaznile one katolike koji su joj pomogli pri konverziji. Takvo postupanje službenih vlasti nije bilo u skladu s načelom zaštite osobnih sloboda, tj. slobode vjeroispovijesi, na koje su se vlasti voljele pozivati u slučajevima konverzije muslimana na katolicizam, ali je bilo učinkovito za relativiziranje Stadlerovih argumenta o pogodovanju pravoslavnoj i muslimanskoj zajednici i za namećanje Naredbe o konverzijama, koju Katolička crkva ni Stadler nisu prihvaćali, a od koje Beč nije htio odustati iz političkih razloga.

³⁴ ZMF., Pr.B.H. ex 1906.,144., 552. (njemački, pisana gotica i strojopis).

*Summary**RELIGIOUS CONTROVERSIES IN BOSNIA AND HERZEGOVINA AT THE END OF THE NINETEENTH AND THE BEGINNING OF THE TWENTIETH CENTURY CONCERNING THE NEW AND UP TO NOW UNKNOWN ARCHIVAL SOURCES*

On the basis of three examples of conversions to Catholicism author analyzes religious policy of the Austro-Hungarian authorities in Bosnia and Herzegovina. The analysis based on the known results of historiography and up to now unused archival sources enabled author to reveal new facts and bring up new conclusions. Used examples of conversions, which were a matter of dispute between Lands government and archbishop Josip Stadler, reveal that the chief problem was approach to the Regulation on conversions (1891) and its additions from 1893. Lay authorities did not accept Stadler's arguments regarding the harm that these regulations did to the Catholic community, while at the same time they favored Orthodox and Muslim believers. Similarly, Austro-Hungarian authorities did not recognize Stadler's stance that Catholics in Bosnia and Hercegovina cannot accept these regulations since they had not been confirmed by the Holy See. By the same token, lay authorities argued that Stadler's disapproval of the Regulations had caused uneasiness among Orthodox and Muslim religious communities. Furthermore, secular authorities constantly avoided to comment cases of violent behavior of religious communities towards their converts, but they emphasized violence of Catholics toward those of different beliefs, especially towards Muslims. Such attitude was quite evident in the cases of Useifa Delihametović, Ester Altarac and Husein Omanović, in which secular authorities officially did not comment behavior of converts' families, as well as they negated any possibility of relatives' influence on the converts' will. The most drastic case was that of Đurđinka Pavlović who was convert from the Orthodoxy and candidate to become a Catholic nun in Sarajevo. In 1913 she was abducted by the members of Orthodox community, and authorities' response to this tense situation was public punishment of the Catholics who had helped Đurđinka in her conversion. Such behavior of secular authorities certainly was not in accordance with the proclaimed protection of personal freedom, which included freedom of religion. Curiously enough, secular authorities often used this notion of personal freedom in cases of conversions from Islam to Catholicism, since it was quite opportune in their need to relativize Stadler's arguments about favorable politics toward Orthodox and Muslim communities.

KEY WORDS: *Bosnia and Herzegovina, Austo-Hungarian Monarchy, Islam, Catholicism, Orthodoxy, Catholic Church, Serbian Orthodox Church, conversions, Josip Stadler, historiography*